

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Geçim Stratejilerinin Yerlilik ve Göçmenlik Ekseninde İncelenmesi: Gaziantep Örneği¹

Analysis of the Household Livelihood Strategies on the Basis of Being Native and Immigrant: The Case of Gaziantep

Zeynep Serap TEK TEN AKSÜR MELİ^{a*}, Serdar SAĞLAM^b

^aDr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Ankara / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-3840-0056

^bProf. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Ankara / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-1236-0444

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 29 Temmuz 2020

Kabul tarihi: 5 Mart 2021

Anahtar Kelimeler:

Kent yoksulluğu,

Hane geçim stratejisi,

Yerli yoksulluğu,

Göçmen yoksulluğu

ÖZ

Bu çalışma Gaziantep'te kent yoksullarının hane geçim stratejilerini ve bu stratejilerin yerlilik ve göçmenlik unsurları ile nasıl şekillendiğini anlamayı amaçlamıştır. Çalışma kapsamında kırk kişi ile yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerden elde edilen veriler literatürde işaret edilen hane geçim stratejilerinin Gaziantep'te görüldüğü kent yoksulları tarafından da kullanıldığını fakat bu stratejilerin yerlilik ve göçmenlik unsurları ile farklılaşabildiğini ortaya koymaktadır. Kayıt dışı iş piyasasına eklenme, kadın ve çocuk emeğine yönelme, tüketimden kısma ve harcamalardan kaçınma, aile yardımı ve destek ağlarına başvurma ve sosyal yardım arama, yerli ve göçmen katılımcıların hanelerinin yöneldikleri ortak stratejilerdir, fakat bu stratejilerde farklılıklar göze çarpmaktadır. Kadınların hane dışında çalışmalarına karşı verilen tepkiler göçmen hanelerde sertleşmekte ve bu nedenle kadınların mevsimlik tarım işçiliği ve evde parça başı iş yapma dışındaki işlerde çalışmalarını yerli hanelere kıyasla azalmaktadır. Çocuk emeğinin kullanımına hem yerli hem göçmen hanelerde rastlansa da bu stratejinin göçmen hanelerde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Dayanışma ağlarının kullanılmasına hem yerli hem de göçmen hanelerin başvurduğu görülse de göçmenler, hane havuzu oluşturma gibi yoğun dayanışma ilişkilerinin kullanımına daha yatkındır. Kır ile bağların sürdürülmesi ise yalnızca yerli hanelerin başvurabildikleri bir stratejidir. Başka bir kente ya da ülkeye göç etmenin ise göçmen hanelerde başvurulan veya başvurulması mümkün görülen bir strateji olduğu dikkat çekmektedir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received July 29, 2020

Accepted March 5, 2021

Keywords:

Urban poverty,

Household livelihood strategies,

Poverty of natives,

Immigrant poverty

ABSTRACT

This study aims to understand the household livelihood strategies of the urban poor in Gaziantep and how these strategies are shaped by being native or immigrant. For field research, semi-structured interviews were conducted with forty participants. The data obtained from the interviews reveal that the household livelihood strategies pointed out in the literature are also used by the urban poor in Gaziantep, however, these strategies differ between native and Syrian poor. Entering into the informal labor market, using women's and children's labor, reducing consumption and spending, relying on family and support networks, and seeking social assistance are common strategies for households of native and immigrant participants. However, these common strategies are applied differently by native and immigrant households. The cultural responses against women's work outside of the household are harsher than the native participants' households. Therefore, immigrants women's work is limited to working in seasonal agricultural work, and doing piece-work at home. Another differentiating strategy is using child labor. Immigrant households are employing this strategy more intensely than native households. Another strategy employed more intensely in immigrant households is relying on family and kinship networks. Maintaining linkages with rural is peculiar to native participants' households. Migrating another city or country is another strategy that was used or planned to be used by immigrant participants.

¹ Bu çalışma, Prof. Dr. Serdar Sağlam danışmanlığında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı'nda 2019 yılında tamamlanmış olan "Suriye'den gerçekleşen göç sonrası Gaziantep'te yerli ve göçmen yoksulluğu" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

EXTENDED ABSTRACT

This study aims to analyze the household survival strategies of both native and Syrian households in Gaziantep city center. Semi-structured interviews with forty participants have been conducted for this study. Twenty of the participants are immigrants who came to Turkey because of forced migration. These twenty participants are Syrian citizens and have temporary protection status in Turkey. The other twenty participants are Turkish citizens. The participants are urban poor living under economic hardships.

Working in the informal labor market is among the most important livelihood strategy of the urban poor in Gaziantep. This strategy is used by both native and immigrant participants however there are some aspects different for these households. Informal work is a way to gain cash for basic household needs. Moreover, it is important for immigrant men to feel functional. Immigrant households may run businesses informally such as groceries, barbers, hairdressers, coffee shops, bakeries, restaurants.

Although both native and immigrant urban poor need women's labor for the livelihood of the household, significant differences have been identified in employing this strategy. An important difference between native and immigrant households is the responses to women working outside the household. Among the natives, women working outside the home appeared to be a more common phenomenon with more social acceptance. Although women's work in certain jobs and conditions (such as working at night) is not seen as appropriate for natives, women's participation in an income-generating activity outside the household (such as home cleaning) is more acceptable compared to immigrants. Despite the cultural barriers for working outside the household, it is reported that immigrant women work in seasonal agricultural jobs with their family members. Moreover, some immigrant women may work in hairdressers. Piece-work is the most common income-generating activity of immigrant women. Piece-work is also a common strategy for native women to contribute to the survival of the household.

Although the presence of child labor is undeniable among native poor in Gaziantep, it was observed during the field research that child labor was more common among Syrian immigrants. It is also noteworthy that boys may work after school without completely withdrawing from education in both native and immigrant households. It is observed that boys earn some money in jobs such as being waitresses in kebab shops and being an apprentice in various small businesses.

One of the strategies that urban poor employ to gain cash is selling in-kind assistance. On the other hand, some other urban poor buy those items to reduce their household expenses. The most important reason for selling in-kind assistance is that Syrian households may receive in-kind assistance but their cash needs are not satisfied. Native poor on the other hand reported that it is common for them to buy olive, cheese, pasta, pulse, cleaning products, clothing, and coal which are received by other poor households from various sources as in-kind assistance.

Family pooling is a form of support system which allows collecting income and labor of family members or relatives in one hand. Most intense forms of family pooling are encountered among immigrant households. Living with other relatives and their nuclear families in the same house is a household strategy among immigrant poor, the survival capacity of the households increase with this strategy because the resources pooled and allocated more efficiently. Moreover, the rent and other expenses of the household are also shared with this strategy. On the other hand, the terms of native participants staying with other families in the same household are much stricter compared to immigrants. Findings indicate that the family pooling system is not used in native households as often and intensely as migrants. Maintaining linkages with rural means being a part of the support system. Although some native participants state that they maintain some kind of relationship with their villages, these ties can not move them out of poverty. Syrian participants' household cannot maintain their links with rural because of forced migration.

Another strategy encountered among the urban poor in Gaziantep is reducing household expenses by some strict measures. In addition to increasing the resources entering the household, the participants try to reduce the consumption of the household by sacrificing their own time and needs. In both native and immigrant households, women are the main actors in reducing household expenses and using cash resources more efficiently.

One strategy peculiar to immigrant participants' households is migrating to another city or country for a better life. However, native participants state that they do not see migration as an option for their households.

In conclusion, although household livelihood strategies determined as a result of interviews with both native and immigrant participants in Gaziantep enable households to maintain their daily cycles and to make small amounts of savings to be used for urgent needs in exceptional cases, these strategies cannot be seen as solutions that can transform the conditions of households in the long term.

Informal employment forms, which are the household livelihood strategies that poor households most frequently resort to, are far from providing wage and security conditions that will enable transformative improvements for the households. On the contrary, they create an element of vulnerability for the urban poor interviewed. The conditions for women's participation in the labor market also increase the vulnerability of women due to their high exploitation level, irregular and low paid jobs. In particular, resorting to child labor negatively affects the future opportunities of children and causes them to be unable to get out of the poverty cycle. For these reasons, although we tend to consider poor households and people in these households as active subjects, the household livelihood strategies we have identified in the field research can not be an alternative to transformative social policies.

Giriş

Gaziantep, kendi kırsalından ve Şanlıurfa, Kilis, Kahramanmaraş, Adıyaman, Siirt ve Şırnak gibi bölge illerinden göç almış ve bu iç göç, kentin ekonomik gelişimine katkıda bulunurken bir yandan da şehirdeki yoksulluğu şekillendirmiştir. Gaziantep hem ekonomik olarak daha iyi koşullar arayan kişilerin hem de Güneydoğu Anadolu'daki 1990-1995 yıllarında bölgeden zorunlu göç ile kırdan ayrılan nüfusun yöneldiği önemli illerden biriydi (Erkan ve Aydın, 2010, s. 41). Gaziantep, zorunlu iç göç alma konusunda Diyarbakır'dan daha az sayıda kişinin tercihi olmuş olsa da yine de Güneydoğu Anadolu bölgesinde önemli bir göç merkezidir.

Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgesinin farklı illerinden gelen iç göçmenlerin bir kısmı Gaziantep'e başarılı olarak eklenmişken büyük bir kısmı ise 'çalışan kent yoksulları'na dönüşmüştür. Açıkalın'ın (2004) İstanbul ve Gaziantep ilinde çalışan kent yoksulları ile yaptığı karşılaştırmalı araştırması, Gaziantep'te yaşayan kent yoksullarının büyük bir kısmının ya İstanbul'da tutunabilme çabalarının başarısız olması ya da İstanbul'a göçün maddi külfetini karşılayacak güçte olmamalarından dolayı Gaziantep'te ikamet ettiklerini ortaya koymuştur. İstanbul'a gidemeyen ya da İstanbul'da tutunamayan bu kişiler, memleketlerine en yakın ve en gelişmiş kent olduğu için Gaziantep'i tercih etmiştir. Adaman ve Keyder (2006)'in çalışması ise Gaziantep'te de görülen kent yoksullarının çoğunun iç göç ile kente gelmiş kişiler olduğunu göstermektedir (Adaman ve Keyder, 2006, s. 92). Kahraman ve Sallan Gül'ün Gaziantep'te kent yoksulluğu ile ilgili çalışmasında da Gaziantep'in, kendi ilçelerinden ve Kilis başta olmak çevre illerden göç aldığı ve kent yoksulluğunun bu göç dinamikleri ile şekillendiği görülmektedir (2015, s. 355).

Kentin ekonomik atılımlarına rağmen Gaziantep ile ilgili yapılan yoksulluk çalışmaları, Gaziantep'teki yoksulluğun, Türkiye'deki birçok ilden daha kötü durumda olduğuna işaret etmektedir (Açıkalın, 2004, 2008; Adaman ve Keyder, 2006; Erkan ve Aydın, 2010; Geniş, 2011; Kahraman ve Sallan Gül, 2015). Gaziantep'in ekonomik yükselişi ile örnek bir kent olarak tanıtılmasının, "şehirdeki yoksulluğu görünmez kıldığı" (Yüksel, 2011, s. 379)'na dair bir eleştiri yapmak mümkündür. İç göç ile şekillenmiş yoksulluğa ek olarak Suriyeli göçmenlerin bir kısmının Gaziantep'te kent yoksullarına dönüşmeleri ile kentte yeni yoksulluk dinamikleri oluşmaktadır.

Gaziantep'teki yoksulluğa dair güncel istatistiklere baktığımızda en güncel veri Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) "Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Bölgesel Sonuçları, 2019" araştırmasından erişilmektedir. Bu çalışmada Gaziantep, Adıyaman ve Kilis ile birlikte bir bölge olarak değerlendirilmekte ve bu bölgede 2019 yılında yoksulluk oranı %12,3 olarak belirtilmektedir (TÜİK, 2020). Bunun yanında "TÜİK, İllerde Yaşam Endeksi Gösterge Değerleri, 2015"e göre ise Gaziantep'te "temel ihtiyaçlarını karşılayamadığını beyan eden hanelerin oranı" ise %58'tir (TÜİK, 2016). Bu tablo Gaziantep'te kentsel yoksulluğa daha dikkatli bakılması gerekliliğine işaret etmektedir.

Bu çalışma, Gaziantep'te gerçekleştirilen saha araştırması verilerine dayanılarak kentte yaşayan kent yoksullarının hane geçim stratejilerini, yerlilik ve göçmenlik unsurları üzerinden incelemeyi amaçlamıştır. Kentte geçinmek için geliştirilen stratejileri anlayabilmek ve yoksullukla başa çıkmak için geliştirilen tepkileri ele almak için *hane geçinme stratejileri* analizi seçilmiştir. Bu çalışma için hane geçim stratejilerinin seçilmesinin iki ana nedeni bulunmaktadır: İlki, bu analizde yoksulların, kente tutunmaya çalışan ve aktif rol alan failer olarak kabul edilmesi ve *strateji* vurgusunun yoksul hanelere bir dönüştürme kapasitesi ve faillik atfetmesidir. Yoksulları, "güç koşulları kendi lehlerinde değiştirmeye, hiç olmazsa hafifletmeye çalışan toplumsal özneler olarak" (Bora, 2011, s. 99) görmenin bir uzantısı, onları birey, hane ve aile düzeyinde strateji geliştirebilen aktörler olarak ele almaktır. Hane geçim stratejileri analizinin

seçilmesinin ikinci nedeni ise *hanenin* her ne kadar içerisinde yaş ve cinsiyet temelli eşitsizlikler barındırdığı² kabul edilse de yoksulluğun yönetiminde ön plana çıkan birim olmasıdır. Buna rağmen hanenin içerisinde özellikle toplumsal cinsiyet dinamikleri nedeniyle ortaya çıkan eşitsiz yük, çalışma boyunca akılda tutulmuş ve verilerin yorumlanmasında toplumsal cinsiyete dair ortaya çıkan farklılıklara özel önem atfedilmiştir.

Bu çalışmanın literatüre katkısı, daha önce birçok araştırma tarafından ortaya konan geçim stratejilerinin Gaziantep'te oluşan özgül koşullarda, göçmenlik ve yerlilik dinamikleri ekseninde analiz etmesidir. Yoksulların başa çıkma stratejileri bölgeye, topluluk dinamiklerine, yaşa, cinsiyete, hane özelliklerine, mevsime ve tarihsel döneme göre değişir. Aynı kentsel mekânda bile farklı topluluklar, ekonomik statüleri aynı olduğu halde farklı stratejiler, sosyal ve ekonomik davranışlar geliştirmektedir (Chambers, 2006, s. 35- 36). Yerlilik ve göçmenlik de bu stratejileri, bu stratejilerin kullanıldığı sıklığı ve yoğunluğu farklılaştıran etmenler arasındadır. Saha verilerinin analizinde bu eylemlerin yerli ve göçmenler arasında nasıl benzeştiğini ve farklılaştığını görebilmek için Gaziantep'te karşılaşılan temel geçim stratejileri tartışılacaktır.

Araştırmanın Yöntemi

Nitel çalışma, olguları katılımcıların perspektifinden ele alır, bir olgunun katılımcılar için anlamının peşine düşer ve bu özelliği nedeniyle betimsel açıdan zenginlik sunar (Merriam, 2002). Ayrıca nitel çalışma, kişilerin kendi deneyimlerini, kendi kelimeleri ve ifadeleri ile aktarmalarını sağlar. Bu özelliği ile nitel çalışma, nicel çalışmalarda gözden kaçan detayları yakalamakta başarılıdır (Graebner, Martin ve Roundy, 2012). Bu nedenlerle, çalışmada katılımcıların bakış açılarını, deneyimlerini ve betimlemelerini en iyi şekilde yansıtabilmek için nitel analiz tercih edilmiştir³. Katılımcılarla yapılan görüşmelerde yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılmıştır.

Bu çalışmanın temel veri kaynağı kırk kişi ile yapılan yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakatlardır. Katılımcılarla yapılan mülakatlar, kırk dakika ile üç saat arasında değişen sürelerde gerçekleşmiştir. Katılımcılardan yirmi kişi Suriye, diğer yirmi kişi ise Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıdır. Çalışmada 'yerli', Gaziantep iline dış göç ile gelmemiş ve Gaziantep ilinde ikamet eden Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı kişileri ifade etmektedir. Suriyeli 'göçmen' ise 2011 sonrasında Suriye'den Gaziantep'e göçmüş ve geçici koruma statüsü olan kişilerdir. Katılımcılara ait temel bilgiler aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 1: Yerli katılımcı tablosu

Katılımcı Kodu	Cinsiyet ⁴	Yaş	Eğitim	Medeni Durum ⁵	Göçtüğü Yer	Kır ile bağ
1	K	48	İlkokul mezunu	E T.	Antep Kırsalı	Var
2	K	55	Okuma yazma bilmiyor	E	Antep Kırsalı	Var
3	K	43	İlkokul terk	E	Kilis Kırsalı	Var

² Hane geçim stratejileri analizinin hane içi eşitsizlikleri gizlediğine ve yoksulların stratejilerine vurgu yaparak dikkatin yapısal sorunlardan başka bir yöne çevrilmeye çalışıldığına dair eleştiriler için bkz. Gonzalez de la Rocha, 1994, 2001; Güneş, 2010.

³ Çalışmada nitel analiz programı kullanılmamıştır.

⁴ Kadın: K, Erkek: E

⁵ Evli:E, Bekar: B, Eşi Ölmüş: E Ö., Eşi Terketmiş: E T.

4	K	28	İlkokul mezunu	E	Antep'te doğmuş	Az ama var
5	K	40	İlkokul mezunu	E	Urfa Kırsalı	Var
6	K	50	İlkokul terk	E	Kilis Kırsalı	Var
7	K	30	Ortaokul terk	E	Antep'te doğmuş	Az ama var
8	K	58	Okuma yazma bilmiyor	E	Maraş Kırsalı	Var
9	K	60	İlkokul terk	E	Urfa kırsalı	Az ama var
10	K	45	İlkokul terk	E	Antep kırsalı	Az ama var
11	K	66	Okuma yazma bilmiyor	E Ö.	Antep kırsalı	Var
12	K	65	İlkokul terk	E Ö.	Maraş Kırsalı	Var
13	E	62	İlkokul mezunu	E	Antep kırsalı	Var
14	E	58	İlkokul mezunu	E	Urfa kırsalı	Yok
15	E	55	İlkokul mezunu	E	Kilis kırsalı	Var
16	E	60	İlkokul mezunu	E	Antep kırsalı	Var
17	E	30	Ortaokul mezunu	E	Antep'te doğmuş	Var
18	E	35	İlkokul mezunu	E	Antep'te doğmuş	Var
19	E	70	İlkokul terk	E	Antep kırsalı	Var
20	E	67	İlkokul mezunu	E	Adıyaman kırsalı	Az ama var

Tablo 2: Göçmen katılımcı tablosu

Katılımcı kodu	Cinsiyet	Yaş	Eğitim	Medeni Durum	Göçtüğü Yer ⁶	Kırsal ile bağ ⁷
21	K	33	İlkokul mezunu	E	Halep M.	K.
22	K	28	İlkokul terk	E	Halep M.	K.
23	K	25	İlkokul mezunu	E	Halep M.	K.
24	K	27	İlkokul terk	E	Halep M.	K.
25	K	30	İlkokul mezunu	E	Halep M.	K.

⁶ Halep Merkez: Halep M., Ayn-el Arab Kasaba: Ayn-el Arab K.⁷ Kopmuş: K, Yokmuş: Y.

26	K	40	Okuma yazma bilmiyor	E T.	Halep M.	K.
27	K	50	Okuma yazma bilmiyor	E	Halep M.	K.
28	K	25	İlkokul mezunu	E	Halep M.	Y.
29	K	26	İlkokul mezunu	E T.	Halep M.	K.
30	K	55	İlkokul mezunu	E	Halep M.	K.
31	K	45	Okuma yazma bilmiyor	E	Halep M.	K.
32	K	70	Okuma yazma bilmiyor	E Ö.	Halep M.	K.
33	E	22	Lise Terk	B	Ayn-el Arab K.	K.
34	E	19	Lise Terk	B	Ayn-el Arab K.	K.
35	E	45	İlkokul terk	E	Halep M.	K.
36	E	40	Orta seviye	E	Halep M.	K.
37	E	35	İlkokul mezunu	E	Halep M.	K.
38	E	36	Orta seviye	E	Halep M.	K.
39	E	42	İlkokul mezunu	E	Halep M.	K.
40	E	25	Orta seviye	B	Halep M.	K.

Araştırmanın katılımcıları olasılıklı olmayan örneklem tekniklerinden olan amaçlı örneklem ve kartopu örneklem teknikleri kullanılarak belirlenmiştir. Çalışmada belli özellikleri taşıyan bir örnekleme ulaşılması sürecinde kişilerde aranan ölçütler şunlardır; aylık gelirin düzensiz ve/veya kısıtlı olması, temel barınma ve/veya beslenme ihtiyaçlarını karşılamada zorlanması, hanede maddi zorluk nedeniyle eğitimden çekilen çocukların bulunması, barınma koşullarının kötü olması. Çalışma kapsamında Düztepe, Ünalı, Perilikaya, Şirinevler, Yazıcık, Kalealtı, Şehreküstü, Türktepe, Yukarıbayır, Kozluca ve Bekirbey mahallelerinde görüşmeler yapılmıştır. Bu semtler hem iç göç ile kente gelen yoksulların hem de son yıllarda Suriye'den gelen göçmenlerin yoğun olarak yerleştikleri semtler olarak dikkat çekmektedir.

Çalışmanın saha araştırması sürecinde çeşitli aralıklarla Gaziantep'te görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Gaziantep'te yaşayan kent yoksulluğunun anlaşılmasında temel olan kategoriler ve sorular önsaha araştırmasıyla belirginleşmiştir. Çalışma konusunun netleşmesi için 2017 yılında başlayan önsaha araştırmasıyla 2018 ve 2019 yıllarını da kapsayan süreçte kente gidip gelinmesiyle toplamda yaklaşık 6 ay süresince araştırma sahasında kalınmıştır. Önsaha ve saha araştırması sürecinde araştırmacının Gaziantep'te yaşadığı bir evi bulunmaktaydı. Araştırmacının saha araştırması sürecinde Gaziantep'te evinin bulunmasının ve bu kentte yakın akrabalarının yaşamasının, çalışmanın saha araştırması kısmını kolaylaştıran ve derinleştiren bir etmen olduğu belirtilmelidir.

Kırk görüşmenin yanı sıra saha notları, saha günlükleri ve katılımcılarla birlikte geçirilen zamanda yapılan gözlemler, veri kaynakları olarak kullanılmıştır. Saha araştırması süresince katılımcıların mahallelerinde, evlerinde ve zaman zaman komşularının evinde bulunmak, onların yaşam koşullarını daha yakından gözleme fırsatı sunmuştur. Bu süreçlerde geliştirilen yakınlık sayesinde katılımcıların, araştırmacının tek başına kolaylıkla giremeyeceği ortamlara (derneklerden yardım alan kişilerin toplandıkları yerler gibi) girişini sağlamaları, araştırmanın verilerini güçlendirmiştir.

Saha araştırması sırasında en zorlayıcı noktalardan biri, bizzat araştırmacının bir yardım sağlayıcı olarak algılanması ihtimaliydi. Araştırmacı olarak, Gaziantep'in yoksul sokaklarında göçmenlerin ihtiyaçlarını belirlemek ve kayıt altına almak gibi nedenlerle dolaşan görevliler ve insani yardım derneği çalışanları ile karıştırılmak muhtemeldi. Bu durum, araştırmanın amacını daha dikkatli anlatma gereğini birlikte getirdi.

Yerli yoksullar ile yapılan görüşmelerde, toplumsal cinsiyetin etkili olduğu başka bir zorlukla daha karşılaşıldı. Bu zorluk, yerli yoksullar arasındaki kadın katılımcıların “kocam kızar”, “kocam bunları söylememi istemez” şeklindeki açıklamalarla görüşmeyi ya reddetmeleri ya da soruları ısrarla geçiştirerek görüşmeleri işlevsiz bırakmalarıydı. Üç kadın katılımcı, bu faktör nedeniyle kocalarından özellikle izin almaları gerektiğini söyleyerek görüşmeyi bir başka tarihe erteleyip daha sonra da kocalarının “seni şikâyet eder” diyerek izin vermediklerini ifade ettiler. Bu nedenle bu görüşmeler gerçekleştirilemedi.

Kent Yoksullarının Hane Geçim Stratejileri

Literatürü gözden geçirdiğimizde kent yoksulluğuna karşı geliştirilen temel direnme biçimlerini belirlemek mümkündür. Bu başlıklarda ifade edilen eylemlere başvurma sıklığı, yoğunluğu ve strateji bileşimleri haneler ve topluluklar arasında değişse de temel mücadele pratikleri belirlenebilmektedir. İlerleyen bölümde literatürde tartışılmış olan temel hane geçim stratejileri sunulmuştur.

Kayıt dışı Çalışma/Kayıt dışı ekonomiye dahil olma⁸

Kent yoksullarının geçimlerini sağlayabilmek için başvurdukları stratejilerin bir kısmı kayıt dışıdır ve bu kayıt dışı mekanizmalar geçim stratejilerinde önemli rol oynarlar (Roberts, 1994). 1980'lerden itibaren neo-liberal etki ve küreselleşme ile uluslararası rekabetin artmasıyla Türkiye'de ve dünyanın birçok yerinde enformel sektör kent yoksullarının “tutunma mekanizması” halini almıştır (Meder ve Şahin, 2012, s. 116).

Kentlerdeki kayıt dışı işlerde kimlerin çalıştığına bakıldığında ise genellikle kırdan kente göçmüş ve resmi istihdam kanallarıyla iş bulamayanların yanında uluslararası göç ile birlikte kente gelenlerin de ön plana çıktığı görülür (Kasarda ve Crenshaw, 1991, s. 478-479).

⁸ Kayıt dışı ekonominin farklı tanımları olmakla birlikte, tanımlamaların dikkat çektiği ortak özellikler “faaliyetin belgeye dayanmaması, kamu otoritesinden belge ve bilgilerin gizlenmesi ve bilinen yöntemlerle boyutunun hesaplanamaması”dır (Akalin ve Kesikoğlu, 2007, s.73).

Kayıt dışı ekonominin literatürde farklı isimlendirmeleri bulunmaktadır: Gayriresmî (unofficial), enformel (informal), düzensiz (irregular), paralel (paralel), ikinci (second), yeraltı (underground), yasa dışı (illegal), gizli (hidden), görünmeyen (invisible), kayıtlı olmayan (unrecorded) ve gölge (shadow) ekonomi ve kara (black) ekonomi terimleri ekonomideki kayıt dışı faaliyetleri belirtmek için kullanılır (Akalin ve Kesikoğlu, 2007; Çetintaş ve Vergil, 2003).

Zorunlu göçmenler de kırılğan pozisyonları nedeniyle kentlerde kaçak göçmenler ve dezavantajlı vatandaşlardan oluşan bu kayıt dışı işçi havuza katılırlar (Crisp, Morris ve Refstie, 2012; Lindley, 2011, akt., Darling, 2017, s. 181). Suriyeli geçici koruma altındaki kişilerin önemli bir bölümünün Türkiye’de kalacakları sürenin uzun olmayacağını varsayarak geldikleri, fakat dönüşlerinin mümkün olmamasıyla birlikte iş piyasasına girdikleri bilinmektedir (Erdoğan, 2015, s.189). Her ne kadar Suriyeli göçmenlerin bir kısmı çalışma izni almış veya girişimci olarak kayıt dışı piyasaya dahil olmuşlarsa da büyük bir kısmı bu örüntünün dışındadır. Türkiye’deki Suriyeli göçmenlerin büyük bir çoğunluğu resmi çalışma iznine sahip değildir (Lordoğlu ve Aslan, 2016, s. 807). Buna bağlı olarak, Suriyeli mültecilerin çok büyük bir kısmının Türkiye’de kayıt dışı ekonomide çalıştığı bilinmektedir (Del Carpio ve Wagner, 2015, s. 21). Ayrıca geçici koruma altındaki kişiler, aldıkları insani yardımların kesilmesini istemedikleri için kayıt dışı ekonomiye yönelmektedir (Martin, Schoenholtz ve Fisher, 2005, s. 106). Kayıt dışı piyasaya eklenen Suriyelilerin birçoğu, göç almış kentlerdeki çalışan yoksulların yaptıkları işlere yönelmektedirler; örneğin Gaziantep ve Kilis’te kâğıt toplayıcılığı işinin neredeyse tamamının Suriyeliler tarafından yapıldığı, bunların yanında inşaat sektöründe, tarla işlerinde ve hamallıkta birçok Suriyelinin çalıştırıldığı görülmektedir (Ekinci, 2015, s. 48).

Yoksullukla başa çıkabilmek için birçok hanede, birden fazla kişi kayıt dışı olarak çalışmaktadır. Yoksul hanelerde yalnızca yetişkin erkeklerin değil, kadın ve çocukların da bu kayıt dışı süreçlere ve işlere yöneldiği görülmektedir. Bu durumlarda kadınların, başkalarının evinde ve kişisel hizmetlerde kayıt dışı olarak çalıştıkları, erkeklerin ise küçük ölçekli kayıt dışı girişimlerle kendi hesaplarına çalışarak kayıt dışı sektöre dahil oldukları görülmektedir (Latapi ve Gonzalez de la Rocha, 1995, s. 67-68; Tekeli, 2014, s. 251). Kadınların işgücüne katılımının artması hanelerin yoksullukla başa çıkmak için verdikleri ilk tepkilerden biridir (Amis, 1995, s. 150). Yalnızca kadınların ücretli bir işte çalışması değil, kadınların aile içerisindeki ücretsiz emeği ve ailenin tüketimi için ürettikleri ürünler de hayatta kalma stratejilerinin önemli bir parçasıdır (Gonzalez de la Rocha, 2007, s. 47).

Hanelerde kadınların haneye gelir getirme etkinliklerine bakıldığında mevsimlik tarım işçiliği (Güneş, 2009; Özbekmezci ve Sahil, 2004; Yıldırak, Gülçubuk, Gün, Olhan ve Kılıç, 2003), evlerde temizlik işçiliği (Kalaycıoğlu ve Rittersberger-Tılıç, 2012; Güneş, 2009) ve parça başı iş (Çınar, 1994; Güneş, 2009) ön plana çıkmaktadır. Kadınların hangi tür işlerde çalışabileceği, ev dışında çalışıp çalışamayacağı konularındaki kararlar aile yapısına göre değişmektedir (Dedeoğlu, 2000). Bunların yanında kadınların çalışıp haneye nakit sağlamasına rağmen kendilerini çalışmıyor olarak nitelendirilmesi olgusuna rastlanmaktadır. Bu konuya dair bulgu Körükmez (2008)’in İzmir’de gerçekleştirdiği araştırmada bulunmaktadır: Hanelerindeki yoksullukla mücadele etmek amacıyla çalışıp gelir elde eden kadınların kendilerini “çalışmıyor” olarak nitelendirme oranının hiç de düşük olmamasıdır; Körükmez’in çalışmasında bu oran %11,8’i bulmaktadır. Bu kadınların kendilerini çalışmıyor olarak görmelerinin nedenlerine bakıldığında kadınların çalışma koşullarına dair de tablo anlaşılmaktadır, bu işler düzensiz, düşük ücretli ve genellikle evde gerçekleşen niteliktedir (2008, s. 230-231).

Çocuk emeği, tamamen kayıtdışılığa dayanan bir geçim stratejisidir. Yoksul hanelerde, ergenlik çağındaki çocukların aile geçim stratejilerinin bir parçası olduğu ve çocuğun gelir getirmeyerek başkalarına bağımlı olarak yaşadığı uzun süren bir çocukluk döneminin maliyeti, yoksul haneler tarafından karşılanamamaktadır (De Haan ve Yaqub, 2008, s. 192). Hanelerde çocuk işçiliği bazen gönüllü bazen de zorunluluklar sonucunda bir hayatta kalma stratejisi olarak kullanılır (Şahin, 2018, s. 149). Yetişkinlerin çalışma koşullarının kötüleştiği ve ücretlerinin azaldığı durumlarda çocuk işçiliğinde de artış görülmektedir (Gün, 2017; Tor, 2010). Bu durumlarda, haneye gelir getiren yetişkinin düzenli şekilde iş bulamaması, getirdiği

gelirin yetmemesi ve iş kazaları nedeniyle kısa ya da uzun süre çalışmaması sebebiyle hanede çocuk iş gücüne ihtiyaç duyulmaktadır (Açıkalın, 2008, s.141).

Kahraman ve Sallan Gül (2015)'ün Gaziantep'te gerçekleştirdikleri araştırma, haneleri çocuk emeğine götüren sürece dair tespitler içermektedir. Bu araştırmanın katılımcılarının hanelerinde işlerin geçici, enformel ve düşük ücretli olmasının hane gelirinin asgari ücretin altında kalması ile sonuçlandığını, baba temel gelir getiren rolünde ise de işsizlik çok sıklıkla karşılaşılan bir sorun olduğuna ve bu nedenle, çocukların da fırın ve lokanta gibi yerlerde çalışarak hane gelirini arttırmaya çalıştıklarını görülmüştür (Kahraman ve Sallan Gül, 2015, s. 356).

Kadın ve çocuk emeğine yönelmenin Gaziantep'teki Suriyeli ailelerin de yöneldiği bir baş etme stratejisi olduğunu İncetahtacı (2020)'nin çalışmasında görmek mümkündür. Suriyeli ailelerde baskın ataerkil değerlerin mültecilik koşullarıyla dönüşmek zorunda kaldığını tespit eden İncetahtacı, bu yoksul ailelerin evdeki erkeklerin sembolik konumlarını sarsmamaya çalışırken diğer yandan da kadın ve çocuk emeğine yöneldiklerini ifade etmektedir (2020, s. 515, 519-520).

Dayanışma Ağlarına Başvurma

Dayanışma ağları kavramı, aile ve akraba ilişkilerinin yanı sıra, hemşehrilik, komşuluk, arkadaşlık ilişkilerini ve aynı etnik gruba dahil olma, aynı dini topluluğa ya da mezhebe bağlı olma gibi kimliğe dayalı ilişkileri de kapsar. Bu dayanışma ilişkilerinin “kökene dayalı dayanışma-yardımlaşma” olarak da isimlendirildiği görülür. Bu ilişkiler, “birbirleriyle ekonomik olmayan ve sürekliliği olan çeşitli bağlarla sarmalanmış bireylerin ya da hanelerin belirli normlar ve ilkelerle çerçevelenmiş dayanışma-yardımlaşma ilişkisi” olarak tanımlanabilir (Şen, 2011, s. 250).

Türkiye'de özellikle kırsaldaki dönüşüm ve kentlere göç sürecinde aile/akraba/hemşehri dayanışmasının önemine ve köy ile kurulan bağlar ve aile/akraba/hemşehri ağları üzerinden oluşan dayanışma mekanizmalarına çeşitli çalışmalarda dikkat çekilmiştir (Ayata, 1991, s. 99; Erder, 2013, s. 246; Kalaycıoğlu ve Rittersberger-Tılıç, 2000, s. 526; Kıray, 1972, s. 102). Fakat 1980'lerle beraber Türkiye'de köyün destekleyici kurum olma işlevi giderek azalmış, erzak ve diğer birçok konuda köyden gelen destek görece de olsa düşmüştür. Boratav'ın işçiler arasında kırsal bağların önemli bir strateji olduğunu (1991, s.107) savunduğu çalışması sonrasında yapılan birçok çalışma köyün işlevinin giderek azaldığı yönündedir. Genel anlamda Türkiye'de kent yoksulluğuna bakıldığında, aile, köy ve kasaba eksenli geleneksel dayanışma ağlarının zayıflamasına tanık olunduğu ve bu mekanizmanın zayıflama eğilimi nedeniyle kent yoksullarının sosyal dışlanmasını arttırdığı gözlemlendiği ifade edilmektedir (Adaman ve Keyder, 2006, s. 38).

İç göç sürecine katılanlar gibi diğer göçmenler için de aile destek mekanizmaları ve dayanışma ağları kentte hayatta kalmak için önemlidir. Wilson ve Krystalli'nin çalışması göç veren ülkedeki aile üyelerinin mülteci duruma düşmüş akrabalarına doğrudan ya da dolaylı olarak para gönderdiklerini ve yolculuklarını başarı ile tamamlayabilmeleri için borç verdiklerini ortaya koymuştur (2017, s. 57-58). Özellikle kaçakçıların istediği ücretlerin ödenebilmesi ve kira gibi harcamaları için birçok durumda aile, akraba ve tanıdıklardan borç alma ilişkilerine girilir (Wilson ve Krystalli, 2017, s. 36, 45).

Kentte en önemli harcama kalemlerinden biri olan konut masraflarının paylaşılması veya azaltılmasında yine aile ve akrabalara başvurulduğu görülür. Evli çocukların ebeveynleri ile hanelerini birleştirmeleri gibi mekanizmalardan yararlanılırken (World Bank, 1990, s.104) yine aile ilişkileri devreye girer. Hanenin büyüklüğünün yeniden düzenlenmesi yoluyla hane

geliri yönetilmeye çalışılır. Hane bazı durumlarda yakınların katılımıyla veya birden fazla ailenin birleşerek oturmasıyla genişletilerek ölçek ekonomilerinden yararlanma amaçlanır (Şenses, 2014, s. 246-252).

Kalaycıoğlu ve Rittersberger-Tılıç (2002) ise aile havuzu oluşturma sisteminin toplumsal dayanışma örüntülerinin bir uzantısı olarak Türkiye’de önemli bir yoksullukla baş etme stratejisi olduğunu ifade eder. Bu sistem; aynı hanede yaşamayan hatta aynı ülkede bile yaşamayan ama aralarında akrabalık ya da soy bağı olan kişilerin karşılıklılığa dayalı olarak birbirlerine destek verdikleri bir ilişki türüdür (2002, s. 212-213). Kalaycıoğlu ve Rittersberger-Tılıç (2002, s. 227) genel olarak dayanışma ağlarına başvurmada kadınların en önemli rolü oynadıklarını da belirtir: Kadınlar, akraba ve soy bağından olan kişilerden yardım alınamaması durumunda kaynak sağlayabilecek diğer ilişki ağlarına; komşu, hemşehri ve aynı etnik kökenden tanıdıklar gibi kişilere başvuran temel aktörlerdir.

Tüketimden Kısma ve Sosyal Amaçlı Harcamalardan Kaçınma

Yoksulluk durumunda “kişilerin sosyal alanlardan çekilmesi”, “sosyal yaşam faaliyetlerini sınırlandırılması” (Şahin, 2018, s. 148) ve “sosyal amaçlı harcamaları kısma” (Tekeli, 2014, s. 248) da yoksul hanelerde karşılaşılan stratejilerdir. Hanelerin, sadece temel ihtiyaçlarını karşılamaya odaklandığı, temel yiyecek ve barınma ihtiyaçlarının dışında kalan tüm harcamaları azaltmaya çalıştığı görülmektedir.

Sosyal harcamalar kaçınılan ilk harcama kalemi olsa da yoksullaşma durumunda hanelerin temel tüketim maddeleri ile ilişkisi de değişmektedir. Farklı ülkelerdeki örnekler incelendiğinde görülmektedir ki haneler yoksullaşmaya aktif olarak adapte olmaya çalıştıkları süreçlerde daha ucuz ürünler kullanma, tüketim ve yeme alışkanlıklarını değiştirme yoluna gitmektedirler. Tüketilen yiyeceklerde kısıtlamaya gidilmesi çocuklarda beslenme yetersizliğine kadar varabilmektedir (World Bank, 1990, s. 104). Türkiye özelinde de “tüketimden kısma”nın “hane halkı geçinme stratejileri” arasında olduğu görülmektedir. Örnek olarak, Ersoy’un Şanlıurfa ve Diyarbakır illerinde yaptığı çalışmanın verilerine göre katılımcıların yaklaşık %70’i yoksulluğun derinleştiğini düşündükleri zaman ilk verdikleri tepkinin *tüketimden kısma* olduğunu belirtmiştir (2006, s. 27).

İncetahtacı (2020), hane giderlerinin azaltılmasının bir baş etme stratejisi olarak Gaziantep’te Suriyeli hanelerde sıklıkla karşımıza çıktığını belirtmektedir. İncetahtacı’nın araştırmasında Suriyeli haneler arasına rastlanan masrafları azaltma stratejisinin bir örneğinin mahalle ya da ev değiştirme olduğunu tespit etmiştir; Suriyeli haneler arasında konuta ödenen masrafin azaltılmasının bir diğer yolu ise birden fazla ailenin aynı konutta yaşamasıdır (2020, s. 516-517).

Tüketimden kısma, harcamaları düzenleme ve bazı harcamalardan kaçınma stratejilerinin temel aktörlerinin yoksul hanelerdeki kadınlar olduğu dikkat çekmektedir. Yoksul hanelerde tüketimin yeniden düzenlenmesinde kadınların rolü dikkat çekicidir. Hane dışında çalışıp çalışmamalarından bağımsız olarak kadınlar hanelerde “tüketimin düzenleyicisi”dir. Harcamayı düşürücü etkinlikleri uygularken dışarıdan satın alınan ürünlerin yerine hane içerisinde onları ikame edecek ürünlerin üretimi de yine büyük oranda kadınlar tarafından gerçekleşir (Ertaş, 2000, s. 121-123). Kalaycıoğlu yoksul hanelerde kadınların “evdeki maliye bakanı” olarak anıldığını ve var olan kısıtlı kaynakları idare etme sorumluluğunun kadınların üzerine kaldığını ifade eder (2006, s. 92). Kaynakların idare edilmesi sırasında hanenin ihtiyaçlarının hane içerisinde üretilmesi yine kadın emeğinin yoğun kullanımına dayanır (Güneş, 2010). Körükmez (2008, s. 231) bu durumu, kadınların geleneksel olarak “hanenin günlük ihtiyaçlarını karşılama” sorumluklarının kentteki yoksul hanelerde kadınların çalışarak haneye gelir getirme şekline dönüştüğünü belirtir.

Sosyal Yardıma Ulaşma

“Hane dışı yapılar ve kurumlarla ilişkiler”in de yoksul haneler açısından bir geçinme stratejisi olarak kullanıldığı dikkat çekmektedir. Kurumlarla ilişkilerden kasıt sosyal yardım alabilmek için kurumlara yapılan başvurular ve bu amaçla kurulan ilişkilerdir. Bu yardımlar içinde erzak yardımı ön plana çıkmaktadır (Ersoy, 2006, s. 27).

Şentürk’ün İstanbul’un Balat ve Koca Mustafa Paşa semtlerinde yapmış olduğu araştırma, yoksulluk arttıkça akrabalar, hemşehriler ve komşular arasında azalan dayanışma ilişkilerinden doğan boşluğun, daha kurumsal yapılardan gelen desteklerle ikame edilmeye çalışıldığına dikkat çeker (2008, s. 109-112). Muhtarlıklar ve siyasi partiler aracılığıyla ulaşılan aynî yardımların, dağıtılan yemeklerin ve yeşil kart uygulamalarının azalan enformel destek mekanizmalarının yerini aldığı ifade edilmektedir. Bora (2007, s. 107-108)’nın çalışması da Türkiye’de akrabalar, hemşehriler arasında yardımlaşma azalırken yeşil kart ve diğer sosyal yardım uygulamalarının arttığını yönünde benzer veriler içerir (akt., Şahin, 2018, s. 147-148).

Gaziantep’te Kent Yoksullarının Hane Geçim Stratejileri

Kayıt dışı İş Piyasasına Eklemlenme

Saha araştırmasında ortaya çıkan tablo, kayıt dışı çalışmanın Gaziantep’te yerli ve göçmen katılımcılar için çok önemli bir geçim stratejisi olduğunu göstermektedir. Fakat kayıt dışı çalışmanın uzun vadedeki sonuçları ve bugünkü anlamı göçmenler ve yerliler için farklılaşmaktadır. Göçmenlerin ‘geçici koruma’ statüsü en azından bugün için birtakım haklardan yararlanma anlamına gelir. Fakat Suriyelilerin Türkiye’deki statülerinin sığınmacı veya mülteci olmaması, uzun vadede haklarının kapsamının ne olacağına dair belirsizlik yaratır. Bu belirsizlik içerisinde göçmenler, uzun vadeli planlar yapamamakta, kısa ve orta vadede savunmasızlıklarını azaltmak için nakde olan ihtiyaçlarını acilen karşılamaya yönelmektedir. Bu da onlar için kayıt dışı piyasaya eklemlenme stratejisinin ön plana çıkmasına yol açar. Görüşülen göçmen erkekler arasında çalışma izni alıp sigortalı çalışma sistemine dahil olanlar bulunmamaktadır. Göçmen kadınlar için kayıtlı ekonomide çalışmak mümkün görülen bir ihtimal olarak değerlendirilmemektedir.

Bu çerçevede, göçmen katılımcılar için çalışmak, emeklilik isteği, yaşlılıkta bakım sorununu aşmak gibi uzun dönemli bir koruma anlamı taşımaktan ziyade daha kısa vadeli nakit ihtiyaçları karşılamaya yöneliktir. Bir göçmenin (Katılımcı 36) kayıt dışı çalışmaya dair sorulan soru karşısında verdiği cevap olan “çalışmayalım da aç mı oturalım” ifadesi kayıt dışı çalışmanın göçmen katılımcılar için anlamını özetlemektedir. Yerliler için ise kayıtlı olarak çalışma, sağlık hizmetleri ve emeklilik gibi yasal hakları yani gelecekteki refahları için tek yoldur, fakat mevcut kırılmalıklar ve nakde olan ihtiyaç nedeniyle yerliler, uzun vadedeki refahın sağlanmasına odaklanamamaktadır.

Göçmen katılımcılar, işsizlik dönemleri yaşamakla birlikte sürekli olarak iş piyasasına dahil olma yollarını aradıklarını anlatmışlardır. “Evde oturmak” erkekler için utanç verici bir deneyim olarak görülmektedir. İş bulma çabalarına rağmen özellikle dönemsel olarak işsiz kalmak birçok kişinin yaşadığı bir sorundur. Göçmenlerin, işsizliği aşma yollarından birisi bakkal, berber, kuaför, kahveci, ekmek fırını, lokanta gibi küçük kayıt dışı işyerleri açmalarıdır. Tüm göçmen katılımcılar, küçük işletmeler açarak bağımsız çalışmanın, Suriyeli göçmenler arasında az rastlanan bir olgu olmadığını ifade etmişlerdir⁹. Bu küçük kayıt dışı işyerlerinin en

⁹ Suriyeli göçmenlerin bu iş yerlerinin resmi olarak vergilendirmeden muaf olmamalarına rağmen kayıt dışı bu

belirgin olanları bakkallardır. Katılımcılardan iki kişinin ailesi bu şekilde bakkal dükkanı işletmektedir. Bu iki göçmen katılımcının ailesinin (Katılımcı 39 ve Katılımcı 24), kendi bakkal dükkanlarını işletmelerine rağmen hayat standartları yüksek değildir. Bu bakkal dükkanlarını ve diğer küçük işletmeleri açmak için gerekli olan kuruluş sermayesinin, aile üyelerinin ellerinde kalan birikimlerinin birleştirilmesi ve diğer akrabalarından borç alınması ile toplandığı belirtilmiştir. Bu iş yerlerinin kira olması ve müşterilerinin de genellikle Suriyeli göçmenlerden oluşması bu küçük işletmelerin önde gelen özellikleri arasındadır. Görüşmelerde, söz konusu küçük işletmelerinin onları yoksulluktan kesin şekilde çıkarmadığı; ancak günlük ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde nakit döngüsünü sağladığı görülmüştür.

Genel olarak değerlendirildiğinde ise hem yerli hem de göçmen hanelerin ihtiyaçlarının karşılanmasında erkeklerin başvurduğu en temel stratejilerden birinin kayıt dışı çalışma olduğu anlaşılmaktadır. Aşağıda sunulan tablolarda görüleceği gibi erkek katılımcıların tümü dönemsel ya da sürekli olarak kayıt dışı iş piyasasına eklenmektedirler¹⁰.

Tablo 3: Yerli erkek katılımcı emek tablosu

Katılımcı Kodu	Yaş	Yaptığı iş
13	62	Mevsimlik tarım işçiliği, inşaat işçiliği
14	58	Hurdacılık
15	55	İnşaat sektöründe düzensiz işler yapıyor
16	60	Ayakkabı imalatında çalışıyor
17	30	Terlik atölyesinde çalışıyor
18	35	Bir kişinin bağ evine bekçilik yapıyor
19	70	Sağlık sorunları nedeniyle artık çalışmıyor
20	67	Bahçe işlerine gidiyor

Tablo 4: Göçmen erkek katılımcı emek tablosu

Katılımcı Kodu	Yaş	Yaptığı iş
33	22	Pazarcılara yardım ediyor
34	19	Pazarcılara yardım ediyor, tarım işçisi olarak çalışıyor
35	45	Terlik atölyesinde işçi
36	40	Elektrikçi, başkasının yanında çalışıyor
37	35	Mevsimlik tarım işçiliği yapıyor, çeşitli kayıt dışı işlerde çalışıyor
38	36	İşsiz, lokantalarda çalışmış
39	42	Ailesiyle birlikte bakkal dükkanı işletiyor, daha önce atölyelerde çalışmış
40	25	Çeşitli kayıt dışı düzensiz işlerde, atölyelerde çalışıyor

Kadın Emeğine Yönelme

Literatürde ifade edildiği gibi kent yoksulların hanelerini geçindirmek için başvurdukları stratejilerden biri, hanelerdeki kadınların da kayıt dışı ekonomiye eklenmeleridir. Gaziantep'te kadın katılımcıların bazılarının kayıt dışı şekilde tekstil ve temizlik işlerinden kazanç elde ettikleri ve mevsimlik tarım işçileri olarak çalıştıkları

işletmelere devlet tarafından bir çeşit hoşgörü gösterildiği ifade edilmektedir (Lordoğlu ve Aslan, 2016, s. 807).

¹⁰ Katılımcı 19 artık çalışmadığını belirtse de yakın zamana kadar birçok kayıt dışı işte çalıştığını aktarmıştır.

görülmüştür (Bkz. Tablo 5 ve Tablo 6). Saha araştırmasında kadınlar arasında en yaygın olduğu görülen iş şekli parça başı işidir. Bu iş formunun hane içi üretime dayanması, parça başı işin özellikle kadın ve çocukların kayıt dışı emek faaliyetlerinin içinde yer almasına neden olmaktadır. Katılımcıların Gaziantep'te parça başı işlere nasıl ulaştıkları sorulduğunda ortaya çıkan ana yöntem ise sosyal ağlardır. Parça başı işin bulunmasında sosyal ağlar ve bunların arasında da akrabalık ve komşu ağları öne çıkmaktadır.

Abim arkadaşlarının yanından uzun zincir getiriyor, onu da bana ölçü veriyor. Aynı ölçü gibi düğüm atıyorum... Günde üç bin çift yapıyorum. Ama ben, eşim, çocuklarım akşam oluyor yemek yeniyor saat üçe kadar ikiye kadar çalışıyorum (Yerli, Kadın, 43 yaş, Katılımcı 3).

Hem yerli hem de göçmen kent yoksullarının kadın emeğine hanenin geçimi için ihtiyaç duymalarına rağmen bu duruma başvurmalarında önemli farklılıklar tespit edilmiştir. Yerli ve göçmen katılımcılar arasındaki önemli bir fark; kadınların hane dışında çalışmasına ve hangi işlerde çalışabileceğine dair geliştirilen tepkilerdir. Yerliler arasında kadınların ev dışında çalışması, daha sıklıkla rastlanan ve toplumsal kabulü daha yaygın olan bir olgu olarak karşımıza çıkmıştır. Her ne kadar geleneksel aile değerleri nedeniyle yerli katılımcıların arasında da kadınların belli alanlarda ve işlerde çalışması uygun görülme de (gece çalışmak gibi) göçmenlere kıyasla kadınların hane dışında gelir getirici bir faaliyete katılması daha kabul gören bir durumdur. Buna karşılık göçmenlerin, ailedeki kadınların hane dışında çalışması konusunda sert tepkiler geliştirdikleri, ancak özel koşullarda kadınların hane dışında çalışmasını kabul edilebilir buldukları görülmüştür¹¹. Göçmen ailelerde kadınların hane dışında çalışmalarına dair kültürel bir tepkinin varlığına rağmen bu duruma bazı istisnalar olduğu da aktarılmıştır. Hanenin çok ihtiyaç duyması halinde kadınların aileleriyle birlikte mevsimlik tarım işleri yapmalarının ve sadece kadınların geldiği kuaförlerde çalışmalarının mümkün olduğu ifade etmiştir.

Katılımcı göçmen kadınlardan hiçbiri kuaförde çalışmamasına rağmen, göçmen katılımcılar, Suriyeli genç kadınların ve özellikle genç kızların ev dışında çalıştıkları en önemli alanlardan birinin kuaförler olduğunu belirtmiştir. Suriye'den göçün sosyal hayatta başlattığı dönüşümlerden biri, göçmenlerin kendi ihtiyaçlarına yönelik iş yerlerini vardıkları yerde tekrar oluşturmasıdır; bunun bir parçası da kentte göçmenler tarafından kuaförler açılmasıdır. Bahsedilen bu kadın kuaförlerinde yalnızca kadınların çalışıyor olması ve müşterilerinin de yalnızca kadınlardan oluşması, bu mekanların kentteki göçmen kadınların çalışabilecekleri yerler olarak algılanmasının nedenleridir. Aileleri açısından göçmen kadınların bu işyerlerinde çalışabilmelerinin önemli bir diğer koşulunun, bakıma muhtaç çocuklarının olmaması ya da çocukları var ise, hane içinde bu çocuklara bakacak birilerinin bulunması olduğu sıklıkla belirtilmiştir. Çocuklarının olmaması nedeniyle genellikle henüz evlenmemiş kişilerin kuaförlerde çalıştıkları ifade edilmiştir.

Ekonomik koşulların zorlamasıyla kadınların çalışmasının kabul edilebilir görüldüğü bir diğer iş formu mevsimlik tarım işçiliğidir. Göçmen kadın katılımcılardan iki kişi (Katılımcı 22 ve Katılımcı 31), aileleriyle birlikte mevsimlik tarım işçiliği yaptıklarını belirtmiştir.

¹¹ Uçar (2020)'ın Gaziantep'te parçabaşı emek piyasasındaki Suriyeli kadın emeğini analiz ettiği çalışmasında, Suriyeli kadınların Gaziantep'teki parçabaşı iş piyasasına girmelerinin nedeninin, göç ile ortaya çıkan maddi sorunlar olduğu tespit edilmiştir (s. 46). Bunun yanında İncetahtacı, Gaziantep'te görüşme yaptığı Suriyeli ailelerde erkek egemen söylemin bir yansıması olarak kadınların çalışmasına bir tepki gösterildiğini, fakat göçmenliğin getirdiği zorluklar nedeniyle erkek egemen söylem ve pratikler aile içinde devam ederken bunun yanında kadınların çalışmasına maddi zorlukları aşmak nedeniyle yönelindiğini aktarmıştır (2020, s. 516). Yazarların bu tespitleri, bizim çalışmamızın işaret ettikleriyle uyumludur.

Mevsimlik tarım işçiliğinin neredeyse tüm hane üyeleri ile birlikte yapılıyor olması nedeniyle tarım işçisi olarak çalışmak halâ hanenin gözetiminde çalışıyor olma durumu olarak yorumlanabilir. Diğer yandan göçmen haneler için kadınların her gün haneden ayrılarak işe gitmesi ve akşam geri dönmesi kabul edilebilir bir çalışma şekli olarak görülmemektedir. “Kocam kıskanır bırakmaz” ifadesine göçmen kadınların sosyal hayatlarına ve ev dışında çalışmaya dair anlatılarının birçoğunda karşılaşıldı. Suriyeli göçmen ailelerde parça başı iş şeklinin kabul edilebiliyor olmasının temel nedeni de bu işleri yaparken kadınların hanenin dışına çıkmamalarıydı.

Genel olarak saha araştırmasında kadınların hangi gelir getirici faaliyetlerde bulduklarına bakıldığında ortaya çıkan tablo şu şekildedir.

Tablo 5: Yerli kadın katılımcı emek tablosu

Katılımcı Kodu	Yaş	Yaptığı iş
1	48	Temizlik işleri yapıyor, merdiven siliyor
2	55	Temizlik işlerine gidiyor, mevsimlik tarım işçiliği yapıyor
3	43	Temizlik işlerine gidiyor, parçabaşı iş yapıyor
4	28	Tekstil atölyesinde çalışmış, zaman zaman temizlik işleri yapıyor
5	40	Merdiven siliyor, temizlik işlerine gidiyor
6	50	Temizlik işlerine gidiyor, parçabaşı iş yapıyor
7	30	Bir süre tekstil atölyesinde çalışmış, temizlik işleri yapmış
8	58	Mevsimlik tarım işçiliği ve parça başı iş yapıyor.
9	60	Artık çalışmıyor. Geçmişte mevsimlik tarım işleri yapmış.
10	45	Merdiven siliyor, parçabaşı iş yapıyor
11	66	Şimdi çalışmıyor, geçmişte mevsimlik tarım işçiliği ve bahçe işleri yapmış
12	65	Ev dışında çalışmıyor, parçabaşı iş yapıyor

Tablo 6: Göçmen kadın katılımcı emek tablosu

Katılımcı Kodu	Yaş	Yaptığı iş
21	33	Ev dışında çalışmıyor, parçabaşı iş yapıyor
22	28	Ev dışında çalışmıyor, aile ile birlikte mevsimlik tarım işçiliği yapıyor
23	25	Ev dışında çalışmıyor, parçabaşı iş yapıyor
24	27	Ev dışında çalışmıyor, ailesinin bakkal dükkânında zaman zaman yardım ediyor
25	30	Ev dışında çalışmıyor, parçabaşı iş yapıyor
26	40	Ev dışında çalışmıyor
27	50	Ev dışında çalışmıyor
28	25	Ev dışında çalışmıyor
29	26	Ev dışında çalışmıyor, parçabaşı iş yapıyor
30	55	Ev dışında çalışmıyor, parçabaşı iş yapıyor
31	45	Ev dışında çalışmıyor, aile ile birlikte tarım işçiliği yapıyor
32	70	Ev dışında çalışmıyor, parçabaşı iş yapıyor

Çocuk Emeği

Gaziantep’te çocuk emeği Suriye’den göç almadan önce de dikkat çeken ve olumsuzlukları işaret edilen bir olgudur. Açıkalin (2008)’in araştırması Gaziantep’teki çocuk işçiliğinin yaygınlığını ortaya koymaktadır. Açıkalin’in bu çalışmasında, Gaziantep’te ücretli

bir işte çalışma ortalaması dokuz yaş olarak tespit edilmiştir. Bu rakam, çocukların ücretli bir işte çalışma yaş ortalamasının on üç olduğu İstanbul'un bile altındadır. Aynı çalışmada işverenlerin çocuk işçileri tercih etmelerinin nedenleri; daha düşük ücretle çalışmaları, sendikal hak talep edemeyecek olmaları, örgütlenmemeleri ve yetişkinlere kıyasla daha kolay işten çıkarılabilmeleri olduğu belirtilmiş ve Gaziantep'te çocukların çalıştıkları işler “halı, kumaş gibi dokuma, konfeksiyon atölyeleri, un, mercimek fabrikası gibi yerlerde üretim ya da taşımacılık, otomotiv sanayi ve mevsimlik tarım işçiliği” (Açıkalin, 2008, s. 142) olarak sıralanmıştır.

Çocuk emeğinin parça başı işin yanında birçok alanda kullanıldığı ve bunun hem yerli hem de göçmenler için bir geçim stratejisi olduğuna ayrıca dikkat çekilmelidir. Çocukların ne kadar süre okula gidecekleri veya okula gidip gitmeyecekleri kararının alınması, hanelerin geçim stratejilerinin bir parçasıdır. Gaziantep'te yapılan görüşmelerde çocukların, hanenin ekonomik kırılganlığına, hanedeki kişi sayısına ve çocukların cinsiyetine göre farklı zamanlarda emek piyasasına dahil oldukları örnekler görülmüştür. Özellikle okuldan çekilmiş küçük yaştaki kız çocuklarının evden ayrılmadan yapabilecekleri bir iş olması açısından parça başı iş, haneler için önem taşımaktadır.

Kentteki yoksul Suriyeli ailelerin kız çocuklarının daha çok tekstil işlerinde çalıştıkları ve evde parça başı işler yaptıkları belirtilirken erkek çocuklarının ise kentteki çeşitli atölyelerde¹², dükkanlarda çalıştıkları ve kağıt/plastik toplayıcılığı yaptıkları belirtilmiştir. Katılımcıların kendi çocuklarının da tekstil ve terlik atölyelerinde çalıştıkları ve evde parça başı iş yaptıkları görülmüştür. Göçmen katılımcıların hanelerinde göçtüklerinden beri Türkiye'deki okul sistemine hiç kayıt olmamış çocukların yanı sıra, okula devam edip bir süre sonra okuldan alınan çocuklar da bulunmaktadır. Yerli katılımcılar ise ailelerinde okula hiç kayıt olmamış çocukların olmadığını belirtmiştir.

Her ne kadar Gaziantep'teki yerli yoksullar arasında da çocuk işçiliğinin varlığı inkâr edilemeyecek seviyede olsa da Suriyeli göçmenler arasında çocuk işçiliğinin daha yaygın olduğu saha araştırması sırasında gözlemlenmiştir. İlkokul seviyesinde eğitimden çekilmiş Suriyeli çocuklar, özellikle kız çocukları, görüşülen ailelerde sıklıkla rastlanan bir tablodur. Göçmen yoksul ailelerin çocuklarının eğitimden çekilmesinin temel nedeni, çocuk emeği sayesinde bir miktar kazancın elde edilmesi (haftalık 20 tl- 50 tl) olarak karşımıza çıkmıştır. İlkokul çağındaki iki kızını okula gönderemeyen ve üçüncü kızını için de bu ihtimali değerlendiren bir göçmen katılımcı, durumu şu şekilde ifade etmiştir: “Ben iki kızını gönderdim (işe). Şimdi bunu da istiyorlar (diğer küçük kızını). Diyorlar ki onu da gönder. Haftalık 50 lira veriyorlar” (Göçmen, Kadın, 50 yaş, Katılımcı 27).

Çocukların okula devam etmeleri halinde bile Türkiye'de bir gelecek şansı görmemeleri, göçmen ailelerin çocuklarını eğitimden çekmeleri için bir neden olarak ortaya çıkmıştır. Bu fikir, evdeki çocukların eğitime devam etmeleri yerine, çalışarak iş öğrenmelerinin tercih edilmesine neden olmaktadır. Bu konuyu örneklendirmek açısından Katılımcı 26'nın aktardıkları açıklayıcıdır. Altı çocuğu olan, orta okul ve lise çağındaki iki kızının okula devam edebilmesi için iki erkek çocuğunu eğitimden çektiğini anlatan bu katılımcı, kendisinin erkek çocuklarını çalıştırma kararını şu şekilde ifade etmektedir: “Yani çok burda kızlarını da çalıştırdılar. Terzilerin yanında, dikişte. Fabrikalarda. Ben oğlanları çalıştırdım” (Göçmen, Kadın, 40 yaş, Katılımcı 26). Türkiye'ye geldikten sonra daha büyük

¹² Nizip caddesi bu konuda öne çıkmaktadır. Burası, Gaziantep'te küçük atölyelerin bulunduğu ve birçok kayıt dışı işçinin çalıştığı bir mekandır.

yaştaki iki erkek çocuğun Türkçe okuyup yazmayı öğrenene kadar zaten çok fazla zaman geçtiğini ve okuldaki başarı ihtimallerinin bu nedenle de azaldığını düşünen bu katılımcı, Türkiye'ye geldiklerinde daha küçük yaşta olan okul çağındaki iki kız çocuğunun eğitime devam etmesi halinde daha başarılı olacaklarını ve hatta öğretmen olacaklarını ummaktaydı. Bu katılımcı, henüz okul çağına girmemiş diğer iki çocuğu için ablalarının eğitiminin önemli olduğunu düşünmekteydi. Katılımcı, bu iki küçük çocuk büyüdüğünde, ablalarının Türkiye'deki eğitim sisteminin nasıl işlediğini çözmüş olacaklarını ve hatta bir meslekleri bile olabileceğini diliyordu. Bu tabloda ailenin daha büyük yaştaki iki erkek çocuğu hanenin diğer üyelerinin refahı için emek piyasasına dahil edilmişlerdi.

Hem yerli hem göçmen hanelerde eğitimden tamamen çekilmeden erkek çocuklarının okuldan sonra çalışmaları da dikkat çeken bir durumdur. Düzenli olarak olmasa da kebabçılarda garsonluk, küçük esnafın yanında çıraklık yapma gibi işlerde¹³ erkek çocuklarının bir miktar para kazandıkları görülmektedir, özellikle okulların açık olmadığı dönemlerde bu aktivitelerin arttığı aktarılmıştır. Çocukların bu yolla iş hayatına girdiklerinin ve iş öğrendiklerinin düşünülmesi, çocukların çalışmasının bir meslek edinme olarak görülmesine neden olduğu gözlemlenmiştir.

Yerli hanelerde, çocuklarının okula devam etmeme nedeni olarak 'istemedi' ve 'okutamadık' cevapları ön plana çıkmaktadır. Yerli katılımcıların okuldan çekilen çocuklarının da kayıt dışı piyasada çalıştıkları ve haneye gelir getirdikleri görülmektedir. Yerli katılımcıların eğitimden çekilmiş çocukları genelde lise düzeyinde okuldan ayrılmış ve bu seviyeden sonra okula devam etmeyenlerden oluşmaktadır.

Tüketimden Kısmı ve Harcamalardan Kaçınma

Yoksul haneler için harcamaları azaltmak, hane gelirini ve hanenin kaynaklarını arttırmak kadar önemlidir. Katılımcılar, haneye giren kaynakları arttırmanın yanı sıra kendi zamanlarından ve ihtiyaçlarından ferâgat ederek bir yandan da hanenin tüketimini azaltmaya çalışmaktadır. Hanedeki yetişkinlerin, çocuklarının ihtiyaçları ve hanenin devamı için gerekli temel harcamaların yapılabilmesi için kişisel harcamaların azaltılması hem yerli hem de göçmen katılımcılar arasında görülmüştür. Babalık ve özellikle annelik söylemi, hanenin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için yetişkinlerin kişisel harcamalarını kısıtladıklarını anlatırken ortaya çıkmaktadır.

Hanedeki yetişkinler arasında özellikle kadınların kendi kişisel harcamalarını hanenin kaynaklarını daha iyi yönetebilmek adına en az düzeyde tutma çabaları göze çarpmıştır. Fakat özellikle sosyal amaçlı harcamalardan tümüyle kaçınma, sosyal ağların devam ettirilememesi noktasına gelebileceği için bazı sosyal amaçlı harcamaların yapılması önem taşımaktadır. Yakın bir akrabasının düğünü için yaptığı harcamayı nasıl azalttığını anlatan katılımcı, kişisel harcamalardan kaçınılırken bir yandan da topluma dahil olabilmek için gereken eylemleri yerine getirme arasında nasıl bir denge kurduğunu şu şekilde açıklıyor:

Ben bir elbise aldım 10 milyona. Saçlarımı gelin başı yaptırmadım. Kendim evde yaptım. 175 liraya gelinbaşı. Makyajları 75'e, 50'ye yaptırdılar diğer akrabalar. Ben yaptırmadım. Ama sanarsın ki 500-600 harcandı. Çok güzel oldum. İdare edersen, idare olur (Yerli, Kadın, 30 yaş, Katılımcı 7).

Saha araştırması sırasında hane tüketimin azaltılmasına ilişkin hane geçim stratejilerine dair en ayrıntılı bilgiler kadın katılımcılar tarafından aktarılmıştır. Katılımcı kadınların, hane giderlerini azaltmak için icat ettikleri ya da başka kadınlardan öğrendikleri birtakım yöntemler

¹³ Gaziantep'te bu tür işleri ifade etmekte *el altı* tabirinin kullanıldığı görülmüştür.

dikkat çekmektedir. Çeşmede sayacı döndürmeyecek kadar damlatma aralığını bulup kovalarda su biriktirerek bu suyu çamaşır ve bulaşık yıkamada kullanmak bu yöntemlerden biridir. Bir göçmen katılımcı, yerli komşularından öğrendiği ve su faturasını azaltmak için uyguladığı bu yöntemi şöyle anlatıyor:

Ben su damla damla atıyorum, su, damla damla, Az açıyorum, saat dönmüyor, onu çamaşır makinesine koyuyorum, ama beni şey etmeyin. Suyunu ben biliyorum ne kadar gidiyorsa ayarlıyorum, mesela bir kürek gidiyor böyle, ayarlıyorum. O suyu döktükten sonra ben biliyorum mesela başında bekliyorum. Mutfakta oluyorum biliyorum nasılsa. Bi de mesela çamaşır makinesi 2 saat çalışıyor, yarım saat içinde. Kısa kullanıyorum az elektrik gitsin. Bu önümüzdeki ay, yani geldi 41 milyon. Ondan önce 90-95 geliyordu (Göçmen, Kadın, 50 yaş, Katılımcı 27).

Bir diğer katılımcı, su faturasını azaltmak için kullandığı yöntemi şöyle açıklıyor:

Mesela bulaşık yıkıyorum, altına bir tabak, kazan koyuyorum. Onunla tekrar hayatı (avluyu) yıkıyorum. Bak biz önceden böyle değildik. Suriye'deyken durumumuz çok iyiydi. Biz hiç böyle değildik, buraya geldikten beri insan değişiyor (Göçmen, Kadın, 27 yaş, Katılımcı 24).

Gaziantep'te kent yoksulları arasında evde ihtiyaç duyulan eşyaların ikinci el olarak alınmasının da hanedeki masrafları azaltmanın bir yolu olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle Suriyeli göçmenlerin evlerini kurma süreçlerinde artan masraflarını ikinci el ürünlere yönelerek azaltmaya çalıştıkları görülmüştür. Fakat yerliler arasında da ikinci el eşya kullanımına rastlanmıştır. Buzdolabı ve bazı hanelerde bulunan çamaşır makinelerinin ikinci el olarak alındığı ya da bu tür beyaz eşyaların başkaları tarafından ücretsiz olarak verildiği belirtilmiştir. Göçmenler arasında kıyafet ihtiyaçlarının da ikinci el pazarlarından alınan ürünlerle karşılandığına rastlanmıştır. Gaziantep'in yoksul bölgelerinde ikinci el kıyafet ve eşya dükkanlarının sayısının çoğaldığı ve buraları yoğunlukla göçmenlerin kullandıkları dikkat çekmektedir.

Aile Yardımına ve Destek Ağlarına Başvurma

Saha araştırması boyunca hem yerli hem de göçmen katılımcıların, aile ve akraba desteğine ihtiyaç duydukları ve bu desteklerle şekillenmiş olan geçim stratejilerine başvurdukları görülmüştür. Fakat dayanışma mekanizmalarının devreye girdiği koşullar, bu ağlara başvurma sıklığı ve yolu, yerli ve göçmen hanelerde değişmektedir. Zorunlu göç deneyiminin ve göçmenlerin daha geleneksel aile ilişkilerinin, bu stratejilerde farklılıklar oluşturduğu gözlemlenmiştir.

Bu araştırmanın verileri, yerli katılımcıların geleneksel dayanışma ağlarına ve özellikle aile desteğine başvurmak zorunda kaldıkları ve aile temelli ağların yoksullukla başa çıkma stratejilerinin önemli bir parçası olmaya devam ettiği yönündedir. Bu ağlar, ihtiyaç duyulan fakat haneleri yoksulluktan çıkaracak derecede hanelerin koşullarını iyileştirmeyen bir mekanizmayı oluşturur. Bu ağlara, genellikle kriz anlarında ve en çaresiz durumlarda başvurulmaktadır. Yerli katılımcılarla yapılan görüşmeler, anı hastalık, kaza ve acil nakit ihtiyacı durumlarında en sıklıkla başvuru destek mekanizmasının akraba ve aile ağları olduğunu ortaya koymuştur.

Bazı haneler ise yalnızca kriz anlarında değil, günlük ihtiyaçlarını karşılayabilmek için bile aile desteğine ihtiyaç duymaktadır. İşsizlik ya da yeterli ücretin kazanılamaması hallerinde, aile desteği sürekli bir hal alabilmektedir. Oğlunun kendi evini geçindiremediğini ve sürekli olarak oğlunun ailesine destek vermek zorunda olduğunu anlatan katılımcı, bu durumu şu şekilde ifade etmiştir. "Aha ben kendimkini söylüyüm, ben olmasam acından ölürler. Yüz kağıtla bir hafta, bak bunun bezi var, sütü var, kahvaltısı var ekmeği, ne yapacan? Bir yerden de hiç gelirimiz yok" (Yerli, erkek, 58 yaş, Katılımcı 14).

Yerli katılımcılar için günlük ihtiyaçların karşılanması dışında aile ve akrabalık ilişkilerinin en çok etki ettiği konu yaşanan konutun bir aile üyesine ya da akrabaya ait olmasıdır. Özellikle anne/baba, kayınvalide/kayınbabaya ait olan konutta oturuluyor olması en büyük harcama kalemi olan barınma ihtiyacının karşılanması anlamına gelir. Aileye ait konutta konutlarda ücretsiz oturuyor olma durumu, az rastlansa da yine de mevcuttur. Yerli katılımcılardan bir kişi (Katılımcı 10) yaşadığı konutun bir aile üyesine ait olması nedeniyle kira ödememekteydi. Bu katılımcı, ücretsiz şekilde bir aile üyesinin konutunda oturması nedeniyle yoksulluğun hafiflediğini ifade etmiştir. Fakat bu konutun ücretsiz olarak sağlanıyor olmasının geçici bir destek olduğu anlaşılmıştır.

Aile ve akraba ağlarına başvurma zorunluluğuna rağmen geniş ailenin ve diğer akrabaların yoksullukla başa çıkmak için yeterli desteği vermediği durumları da yerliler arasında görmek mümkündür. Aile ve akraba üyelerinden yardım göremediğini belirten katılımcı, bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: “Hiç kimse bana yardım etmiyor. Hiç kimse. Ben kendi kahrımı ben kendim düşünüyorum. Çocuklarımla bulduğumuz gün yiyoruz, bulamadığımız gün aç yatıyoruz hesabın, öyle” (Yerli, Kadın, 55 yaş, Katılımcı 2).

Bunların yanında, diğer aile ve akrabaların da ancak kendi geçimlerini sağlayabilmesi ve başkalarına sürekli yardım edebilecek maddi imkanlarının olmaması, yerliler arasında dayanışma ve yardımlaşmayı zora sokan bir başka unsur olarak belirginleşmiştir. Bu durum, aile/akraba üyelerinin destek vermek istediklerini fakat kendilerinin de yeterli maddi güce sahip olmaması halini anlatmaktadır. “*Onlarda da yok*”, bu gibi durumları anlatmakta oldukça sık kullanılan bir ifadedir. Akrabaların da kendileri gibi dezavantajlı olduğu hallerde dayanışma ilişkileri, küçük miktarda borç ilişkileri ve çocuk bakımı gibi gündelik karşılıklara dayanmaktaydı. Bu eylemlerin önemi azımsanmamakla birlikte dönüştürücü etkilerinin çok sınırlı olduğu belirtilmelidir.

Göçmen katılımcılarla yapılan görüşmeler, göçmenlerin de yerli yoksullar gibi dayanışma mekanizmalarına ihtiyaç duyduklarını ve bu ağları kullanarak koşullarını iyileştirmeye çalıştıklarını göstermektedir. Fakat yerli ve göçmen hanelerin aile ve akraba dayanışması konusunda farklılaştıkları bir unsur karşımıza çıkmaktadır: Göçmenlerin aile ve akraba üyelerinin zorunlu göç nedeniyle kendileriyle benzer koşullarda olmaları *karşılıklılık* ilişkilerinin daha iyi işlemesine zemin hazırlamaktadır. Yerlilerin iç göç süreçlerinin görece daha uzun bir süre önce gerçekleşmiş olması, yerliler arasında bazı ailelerin kente tutunmayı başarmasına ve koşullarını iyileştirmesine, bazı hanelerin ise daha dezavantajlı konumda kalmasına neden olmuştur. Yerli hanelerin iç göç sürecinde başlayan dezavantajlarının nesiller arasında aktarılması ve yerleşmesi, akraba haneler arasında önemli maddi farklılıkların oluşmasına neden olabilmektedir. Göçmen katılımcıların ise kentte yaşayan akrabaları ile maddi farklılıklarının daha az olduğu anlaşılmaktadır, akraba hanelerin koşullarının benzer şekilde kötü olması bir yandan birbirlerine muhtaç olma durumu yaratırken diğer yandan birbirlerine yardım etme kapasitelerini sınırlandırmaktadır.

Ayrıca, zorunlu göç sürecinin maddi refah kaybına yol açmasının yanında, dışarıya karşı güveni de zedelediği, göçmenlerle yapılan görüşmelerde görülmüştür. İç çatışma ve göç süreci nedeniyle dışarıya karşı güvenin zayıflamasının, göçmenler arasında akrabalık bağlarının önemini arttırdığı görülmektedir.

Göçmenler, şehre ilk geldiklerinde ev bulmadan, parça başı iş ağlarına dahil olmaya kadar dayanışma ağlarına ihtiyaç duymaktadır. Göçmen katılımcılar da yerliler gibi anı masrafların ortaya çıktığı durumlarda ve günlük hayatta, akraba dayanışmasına başvurmakta idi. Kendileri gibi Gaziantep’te yaşayan ve birbirlerine yakın yerlerde ikamet eden aile/akraba üyelerinin yanı sıra, Türkiye’de başka kentlerde ve başka ülkelerde olan aile

üyelerinin ve akrabaların da birbirlerine maddi destek sağlayabildiği görülmüştür. Sağlanan bu maddi destek, küçük miktarlardan başlayarak bir iş yeri kurabilmeye yetecek miktarlara kadar ulaşabilmektedir. Saha araştırması sırasında borç alıp verme¹⁴ ilişkisinin 5 TL'den başlayıp 25 bin TL'ye kadar vardığı örneklerle karşılaşılmıştır. Bu yardımları gerektiren durumlar, doğum ve anı sağlık masrafları ya da bir iş kurmak için gereken sermayenin toplanmaya çalışılması olabilmektedir. Aile ve akrabalarından gelen bu yardımların bir çeşit borçlanma ilişkisi olduğunu göçmenlerin deneyimlerinden anlaşılmaktadır.

Aile/akraba yardımı her ne kadar en sık başvurulmuş dayanışma ilişkisi olsa da yerli ailelerde görüldüğü gibi göçmen haneler arasında da sorunlar oluştuğu tespit edilmiştir. Bu yardımlar, aile ve akraba üyelerinin birbirlerine duydukları sevgi bağının ötesinde ekonomik bir ilişkidir. Aile ve akraba üyeleri arasında oluşan sorunların varlığı özellikle kadın göçmen katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Örnek olarak Katılımcı 31 şunları ifade etmiştir:

Çocuğuma süt istedik, şu hazır olanlardan, onlarda (bir akrabalarından bahsediyor) bir sürü var biliyoruz, bir yerden yardım olarak alıyorlar. O kadar çoklar ki. İstedim. Verdi. Ama 1 tane. O kadar çok ama bir tane verdi. Biliyorum, satıyorlar (Göçmen, Kadın, 45 yaş, Katılımcı 31).

Hem göçmen hem de yerli katılımcıların aile ve akraba dayanışmasından en yoğun olarak bahsettikleri durumlar, 'havuz sistemi' olarak ifade edebileceğimiz yola başvurdukları örneklerde karşılaşılmıştır. Havuz sistemi, aile/akraba üyelerinin sıkı bir dayanışma ilişkisi kurdukları, aynı konutta yaşadıkları ve kazandıkları nakit parayı bir yerde toplayarak hanenin ortak giderlerini toplanan bu nakitten karşıladıkları durumunu ifade etmektedir. Bu durum, genellikle aile üyelerinin ve bazı durumlarda akrabaların arasında gerçekleşen bir ilişki olduğu için aile/akraba dayanışmasının bir uzantısıdır.

Hane havuzu oluşturma

Havuz sisteminin bir geçim stratejisi olarak kullanılmasının iki temel unsuru bulunmaktadır, bunlar; aynı konutta yaşanması ve kaynakların bir elde toplanarak yönetilmesidir. Bu iki unsur, hanelerin maddi kaynaklarını daha verimli kullanmasını ve hanenin masraflarının azalmasını sağlamaktadır. Yerli ve göçmen ailelerde hane havuzu sisteminin unsurlarının farklılaştığı görülmüştür. Bu farklılığı anlatabilmek için öncelikle aynı konutta yaşamının yerlilik ve göçmenlik statüsüne göre nasıl farklılaştığına değinmek gerekir.

Hane havuzu oluşturma malî olarak en verimli halinin, birkaç çekirdek ailenin aynı konutta yaşadığı ve tüm gelirlerin birleştirilerek evin masraflarının birlikte karşılandığı durum olduğu saha araştırmasında görülmüştür. Göçmen katılımcılar, genellikle evli erkeklerin erkek kardeşleri ve erkeklerin anne-babası çevresinde aynı konutta birleşmenin, maddi zorluğun belirginleştiği zamanlarda bir seçenek olarak değerlendirildiğini aktardılar. Görüşülen birçok Suriyeli katılımcı, şehirdeki yüksek konut fiyatları ile baş edebilmek için tek bir konutu odalar şeklinde paylaştıkları zamanlar olduğunu söylerken iki katılımcı (Katılımcı 23, Katılımcı 25) görüşmenin gerçekleştiği sırada yakın akrabalarının çekirdek aileleri ile aynı konutta yaşamaktaydı. Göçmenler arasında sıklıkla görülen bu durumun, geniş aile şeklinde, ailedeki yaşlılar ile birlikte yaşanmasından farklı olduğuna dikkat çekilmelidir. Aynı hanede farklı ailelerle birlikte yaşayan katılımcılar, özellikle kira masrafının azaltılması için konutun her bir odasını çekirdek aileler arasında paylaşmaktaydı fakat göçmen katılımcılar, zor durumda kalan

¹⁴ Gaziantep'te yaşayan Suriyelilerin borçlanma durumunun %52,4'e vardığı ve ilk olarak borç istenebilecek kaynak olarak %54 oranında akrabalarını gördükleri görülmüştür. Bu oranı %36,4 ile Suriyeli tanıdıklar izlemektedir (Gültekin, Giritlioğlu, Karadaş, vd., 2018, s. 37).

başka ailelerin akrabaları dışındakilerle de aynı evde kaldıklarına tanık olduklarını aktardı.

Birden fazla ailenin, aynı çatı altında konutun farklı odalarında yaşamaları, göçmenler tarafından zorunda kalındığında başvurulan bir seçenektir. Bu şekilde oluşturulan hanelerde, çalışan her yetişkinin ve çocuğun küçük miktarlarda olsa da sağladığı gelir bir araya getirildiğinde, haneye giren para önemli miktarlara ulaşabilmektedir. Zaman zaman göçmen hanelere giren nakit paranın, yerli hanelere giren miktar ile kıyaslandığında daha fazla olmasının önemli bir nedeni, bahsedilen bu havuz sistemidir. Evin içerisinde birkaç kişinin birden çalışması ve kaynakların ortak bir havuzda toplanması sayesinde hanelerin yoksullukla baş edebilme kapasitesi gelişmektedir. Bunun yanında haneye alınabilen parça başı iş hacmi de hanede yaşayan kişi sayısının fazlalaşmasıyla artar.

Yerli katılımcıların, aynı hanede başka ailelerle kalma koşulları ise göçmenlere kıyasla çok daha sıkıdır. Yerli katılımcılar için ancak anne/baba, kayınvalide/kayınpeder ve çiftin evlenmemiş kardeşleri ile aynı konutta yaşamının kabul edilebilir olduğu görülmüştür. Yerli katılımcılar arasında kadının ya da erkeğin evli kardeşleri ile birlikte aynı hanede yaşamak da uygun görülmemektedir. Bu sınırlar, hane havuzu sisteminin, yerli hanelerde, göçmenler kadar sık kullanılmadığına işaret etmektedir.

Yerli hanelerde ekonomik sebeplerle akrabalarla birlikte yaşamının zorunlu olarak kabul edilebileceği durumların başında, işsiz kalınması ve bu nedenle barınmaya bir bütçe ayıramaması gelmektedir. Yerli hanelerde anne/baba, kayınvalide-kayınpeder ile aynı konutta yaşanması ve emekli maaşı, ücret, haftalık, ücretsiz ev içi emeğin bir araya getirilerek geçinilmeye çalışmasına rastlanmıştır. “Kendimizi toparlayana kadar” olarak ifade edilen bir süre anne/baba, kayınvalide/kayınpeder ile birlikte aynı konutta yaşandığı, bazı yerli katılımcılar tarafından ifade edilmiştir (Katılımcı 7 ve Katılımcı 17). Bunun dışında, yerli katılımcılar arasında, kardeşlerin veya diğer akrabaların çekirdek aileleri ile aynı konutta yaşayarak ortak havuz oluşturmaya rastlanmamıştır.

Yerli katılımcılar, özellikle küçük çocuk sahibi çiftlerin, anne/babalarının veya kayınvalide/kayınperlerinin evinde, onlarla birlikte yaşayarak kira giderinden kurtulmasının önemli olduğu belirtti. Ayrıca katılımcılar, küçük çocuk nedeniyle oluşan bez, mama gibi artan masraflarla zorlanan aile bütçesini dengelenmek için ailelerle aynı konutta yaşayarak, kiradan tasarruf etmenin önemine işaret ettiler. Daha genç çiftler için anne-baba, kayınvalide/kayınpederin evinde onlarla birlikte yaşamak, çocukların bakımında daha yaşlı olanlardan yardım almayı da mümkün kılmaktadır. Anne/kayınvalide ile aynı konutta yaşandığında, çocukların daha kolay şekilde bakılıyor olmasının, evdeki genç kadınların gündelik temizlik gibi işlere gitmesini kolaylaştırarak hane gelirinin artmasını sağladığına dair örneklerle karşılaşılmıştır. Bir kadın katılımcı (Katılımcı 7) o sırada eşinin ailesinin yanında yaşamaktaydı ve bir diğer katılımcının (Katılımcı 14) oğlunun ailesi onların hanesine taşınmıştı. Birlikte yaşanmasının, bu hanelerdeki genç kadınların zaman zaman temizlik işlerine gidebilmelerini sağladığı belirtilmiştir.

Yerli hanelerde, çekirdek aile içerisinde kaynakların toplanması da bir çeşit havuz sistemi olarak değerlendirilebilir. Bu durumda, kayıt dışı ekonomide düşük ücretlere çalışan hane üyeleri, ücretlerini bir araya getirerek geçimlerini sağlamaktadırlar. Aynı hanede yaşayan çekirdek aile üyelerinin, kaynakları bir araya getirmesi ile daha büyük masrafları karşılayabildikleri görülmüştür. Hanede gelir getirenlerin sayısının az ve kazanılan ücretin düşük olması ise bu tür bir havuz sisteminin iyi işleyememesine neden olmaktadır.

Büyük kızın bize faydası yok. O evlendi gitti, şimdi bir çocuğu var. Zaten kız hep kendi çalıştı, çeyizini falan kendi yaptı. İki kız da çalışıyorlardı. Öyle yaptılar kızın çeyizini, yoksa benim hiç imkânım yok, çeyiz filan veremezdim o kıza. Ayda 500'er getiriyorlardı, 1 milyar bizim evimize para giriyordu. Biz

onun çeyizini o para ile aldık. Hem geçimimizi sağlıyorduk hem kızın çeyiz taksitlerini ödüyorduk. O kızı gelin ettik. Yoksa benim tutunacak bir dalım, bir kolum yok (Yerli, Kadın, 65 yaş, Katılımcı 12).

Aile ve akraba ağlarının ve desteğinin yanı sıra, kent yoksullarının kır ile sürdürdükleri ilişkiler de geçim stratejilerinin bir parçasıdır. Bir sonraki başlıkta, yerli yoksulların kır ile süren ilişkilerinin, onların geçim stratejilerini nasıl şekillendirdiği ve göçmen yoksulların kır ile kopan bağlarının geçim stratejilerine etkileri ele alınmıştır.

Kır ile Bağları Sürdürme

Yerli ve göçmen yoksulların aynı geçim stratejilerini kullandıkları örneklerle karşılaşıldığı gibi birtakım stratejiler ise ağırlıklı olarak yerli ya da göçmenler arasında ortaya çıkmaktadır. Bu araştırmada kır ile bağların sürdürülmesi yalnızca yerli yoksulların kullandıkları bir geçim stratejisi olarak karşımıza çıkmıştır (Bkz. Tablo 1). Zorunlu göç deneyimi, göçmen yoksulların kır ile bağlarını koparmış görünmektedir. Bu nedenle, göçmen katılımcılar arasında kır ile ilişkilerin kullanıldığı geçim stratejilerine rastlanmamıştır.

Gaziantep'te görüşülen yerli katılımcıların, köyleri ile iletişimlerini halâ bazı akrabaları ve hemşehrileri vasıtası ile devam ettirdikleri görülmüştür. Yerli katılımcılar için köy, halâ ziyaret edilebilen, zaman zaman erzak gelen ve hatta bazı mevsimlerde tarım işlerinde yardım edilen bir yerdir. Gönüllü iç göç süreci ile Gaziantep'e göçmüş olan yerli katılımcıların, kırdan artlarında bıraktıkları toprakla ve kişilerle bağlarının tamamen kopmadığı görülmüştür. Bu bağ sayesinde kırdan peynir, pekmez, bulgur gibi ürünler geldiğini ifade eden katılımcılar bulunmaktadır. Bu ürünler gıda ihtiyacına bir miktar cevap vermektedir. Kır ile bağların olumlu etkisine başka bir örnek, köyden ücretsiz olarak gelen bazı ürünlerin kentte satılabilmesi olarak karşımıza çıkmıştır. Haneler, kırdan gelen ürünleri kendileri tüketmeden doğrudan satabilmektedir. İki kadın katılımcı, köyden gelen pekmez ve peyniri tüketmeyip sattıklarını belirtmiştir. Bu ürünlerin tüketilmeden satılması, hane içi tüketimin azaltılması stratejisinin de bir parçasıdır.

Yerli kadın katılımcılar arasında, dolmalık biber ile patlıcan kurutmak, yufka ekmek ve Antep salçası yapıp satmanın bir nakit yaratma yolu olarak kullanılmakta olduğu görülmüştür. Bu üretim için gereken dolmalık, yufkalık ve salçalık malzemeler, köy ile bağlar sayesinde biraz daha ucuza alınabilmektedir. Bu yolla hane içinde üretilen ürünlerin maliyetinin düşürebildiği de ifade edilmiştir.

Yerli yoksulların kır ile ilişkilerini devam ettirdiği örneklerle karşılaşılmamasına rağmen, bu bağların bir dereceye kadar sürdürülebilindiğini eklemek gerekir. Göçülen yerin uzaklığı ve orada kalan akrabalar ile iletişimin sürdürülüp sürdürülememesinin etkileri, haneden haneye değişmektedir. Kırdan tanıdıklarının kalmadığını ve akrabalarının neredeyse hepsinin kendileri gibi kentte yaşadığını belirten yerli katılımcıların ifadeleri, bu kapsamda önemlidir. Kırdan kalan akrabaların ve tanıdıkların maddi imkanlarının azlığının da kırdan kalanların, kente göçen akrabalarına verdiği desteği sınırladığı belirtilmiştir. Bu nedenlerle, kent yoksullarının kır ile bağının dönüştürücü etkilerinin kısıtlı olduğu söylenebilir.

Göçmen katılımcıların ise tümünün olmasa da bir kısmının Suriye'de buldukları sürede kır ile bağlantılarını sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Fakat zorunlu göçün mevcut bağlar ve destek ağları üzerindeki tahrip edici etkileri nedeniyle, göçmen katılımcıların kır ile bağlarının koptuğu görülmüştür. Zorunlu göç olgusunda kitlesel bir yer değiştirme yaşanmıştır. Zorunlu göç nedeniyle göçmen katılımcıların kırdaki tanıdık ve akrabalarının neredeyse tümünün kırsalı boşaltmış olması ve farklı yerlere dağılması söz konusudur. Bunların yanında, göçmen katılımcılar, iç çatışma nedeniyle kırdaki üretimin çok azaldığını ve kalan akrabaları olsa bile kendilerine destek veremeyeceklerini ifade etmişlerdir. Göçmen katılımcıların,

Gaziantep'te akrabaları ve aynı bölgeden geldikleri tanıdıklarıyla daha sıkı destek mekanizmaları kurarak bu eksiği telafi etmeye çalıştıkları görülmüştür.

Bu bağlamda, kır ile bağların sürdürülmesi yerli katılımcıların başvurabildikleri bir stratejiyken bu unsur, göçmen katılımcılar arasında bir geçim stratejisi olarak tespit edilememiştir. Yerli katılımcılar arasında ön plana çıkmazken göçmenlerin işaret ettikleri strateji ise Türkiye içerisinde yer değiştirilmesidir. Göçmen katılımcıların, Türkiye içerisinde yer değiştirme süreçlerine katılmaya daha fazla eğilimli oldukları dikkat çekmektedir. Bu anlamda, bir geçim stratejisi olarak Türkiye içerisinde göç etmek, göçmen katılımcılara özgü bir unsur olarak tespit edilmiştir.

Bir Geçim Stratejisi Olarak Göç Etme

Göçmen katılımcılar arasında iş ve daha iyi yaşam fırsatı arayışı ile Türkiye içerisinde başka bir şehre göçmek, bir hane stratejisi olarak karşımıza çıkmıştır. Yerli katılımcıların kendilerinin ya da ailelerinin, bir süre önce kırdan kente göç ile Gaziantep şehir merkezine yerleştikleri ifade edilmiştir (Bkz. Tablo 1). Bu durum, bu kişilerin göçü, bir geçinme stratejisi olarak bir ya da birkaç kuşak önce uyguladıklarını göstermektedir. Bu anlamda, yerli katılımcılar, bir geçim stratejisi olarak kırdan kente göç hareketliliğine katılmış, fakat bu hareketlilik ile maddi koşullarını iyileştirememiş hanelere mensuptur.

Göçmen katılımcıların çoğunluğu, bulunulan şehrin kayıt dışı piyasasına eklenmenin mümkün olmadığı ya da başka bir kentte daha fazla kazanma ihtimalinin görüldüğü durumlarda bir başka yere göç etmenin haneleri için bir seçenek olduğunu ifade etmiştir. Türkiye içerisinde Kilis'te başlayan yaşamlarının, Gaziantep'e uzandığı görülen katılımcılar (Katılımcı 28, Katılımcı 35, Katılımcı 40), aileleriyle birlikte Kilis'te bir süre kaldıktan sonra, bu şehirde iş imkanlarının az olması nedeniyle, iş açısından daha cazip görünen Gaziantep'e ailece göçme kararı aldıklarını aktarmıştır. Göçmen erkek katılımcılar, Gaziantep'te olma nedenlerini, bu ildeki iş fırsatlarının Kilis ve Hatay gibi kentlere kıyasla daha çok olması ve Gaziantep'in Suriye sınırına yakın olması olarak ifade ederken kadın katılımcı 28 ise hangi ilde yaşanacağı kararının aile büyükleri ve erkekler tarafından alındığını belirtmekteydi.

Bunun yanında, tüm göçmen katılımcıların Türkiye'deki büyük şehirlere göç etmiş tanıdıkları bulunmaktadır. Katılımcıların aile üyelerinin, akrabalarının ve tanıdıklarının Suriye sınırındaki şehirlerden sonra taşındıkları yer olarak İstanbul, İzmir ve Bursa öne çıkmaktadır. Göçmen katılımcılara, Gaziantep'teki maddi sorunlarına rağmen neden onların da sayılan bu büyük şehirlere gitmediği sorulduğunda, verdikleri cevaplar arasında bir başka şehre göçmenin maliyeti ve göç ederken ortaya çıkacak sorunlarla baş etmenin zorluğu öne çıkmaktadır. Katılımcıların hanelerinin kırılma durumu, Gaziantep'ten başka bir şehre doğru devam edecek yolculuğun maliyetini ve kentte kurulmuş olan ağların kaybını, kolaylıkla göze alamamalarına neden olmaktadır. Gaziantep'te oluşmuş olan sosyal ağlarını kaybetmek (komşuluk ilişkileri gibi) ve gidilecek bir diğer şehirde bunları ikame edecek yeni ilişkilerin kurulup kurulamayacağı endişesi, göçmen katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Fakat uzun süren işsizliğin, Gaziantep'ten ayrılmak için bir neden olarak görüldüğü ortaya çıkmaktadır.

Göçmen katılımcıların en çok bahsettikleri hareketlilik ihtimalinin Türkiye içerisinde farklı kentlere ve Avrupa'ya gitmek değil, Suriye'ye geri dönüş olduğu belirtilmelidir. Saha araştırması sırasında göçmenlerin açıkça görünen bazı ihtiyaçlarını karşılamak yerine tüketimden kısarak birikim yapmaya çalışmasının önemli bir nedeni, bir gün Suriye'ye geri dönüş ihtimalleri olursa ellerinde bir miktar birikim ile dönme isteğidir. Göçmen katılımcıların tümü Suriye'deki hayatlarına özlem duymakta ve geri dönmeyi arzulamaktadır. Fakat bunun gerçekçi bir seçenek olup olmadığı konusunda, fikir ayrılıkları olduğu görülmüştür. Bu fikir

ayrılıklarının aynı hane içerisinde bile görülebileceği konusundaki bir örnek Katılımcı 36'nın ailesidir. Her ne kadar Suriye'deki hayatına özlem duysa da geri dönebileceklerine inanmayan bu katılımcı, karısının ise her yıl yaz ayında Suriye'ye döneceklerine dair planlar yaptığını ve hayal kırıklığı yaşadığını anlatmaktaydı.

Geri dönüş ihtimalinin yanında, göçmenlerin biriktirmeye yönelmelerinin bir diğer nedeni bir başka yere daha göçmek zorunda kalıp kalmayacaklarını bilmemeleridir. Suriye'den ayrılışlarının beklenmedik şekilde ortaya çıkması, şu anda buldukları yerden de bir şekilde ayrılmak zorunda kalabilecekleri endişesini doğurmuş görünmektedir. Bu kaygının kaynağı yani hangi koşulun kendilerini tekrar yer değiştirmeye zorlayabileceği konusunda ortak bir cevabı yoktur. Fakat bu konudaki kaygının temelini Türkiye'deki yasal statülerinin belirsizliği olduğu anlaşılmaktadır.

Kısacası, göçmen katılımcılar, durumlarının belirsizliği nedeniyle tam bir yerleşiklik hissine sahip olamamaktadır. Göçmen katılımcılar arasında tekrar bir yer değiştirme sırasında gerekli olan nakit ihtiyacını nasıl karşılayacakları konusunda endişenin yaygın olduğu görülmüştür. Bu endişe nedeniyle, oldukça kısıtlı harcamalar yaparak az bir miktar da olsa biriktirmek gerektiğini ifade etmektedirler. Hissettikleri bu gereklilik nedeniyle özellikle kadınların altın alma yoluyla küçük birikimler yapmaya çalıştıkları görülmüştür. Bu birikimler, miktarları oldukça mütevazı olsa da güven hissine ihtiyaç duyan bu kişiler için oldukça önemli görünmektedir. Birikimin altın cinsinden yapılması ise altının hiçbir zaman değer kaybetmeyeceği ve gidilen her yerde bir şekilde nakde dönüştürülebileceğinin düşünüldüğü olmalıdır. Altının her yerde değerli olması üzerine yapılan vurgu, bu kişilerin her yere gidebilecek kadar geleceklerini belirsiz gördüklerini de ortaya koymaktadır.

Bir Geçim Stratejisi Olarak Sosyal Yardım Arama Faaliyeti

Katılımcılar, yardım sağlayıcıların ve aşevlerinin dağıttığı erzak, yemek, ekmek yardımının ve nadiren verilen nakit desteğin, hanelerinin hayatta kalmaları için önemli kaynaklar olduğunu anlatmaktaydı. Bu anlamda yoksullar için bir başka geçim stratejisi "yardıma yazılma" olanaklarının aranmasıdır.

Kent yoksullarının, koşullarını iyileştirebilmek için farklı yardım kanallarına başvurdukları ve bu başvurular sırasında zaman zaman aldıkları bazı destekleri bildirmedikleri görülebilmektedir. Bazı durumlarda, alınan yardımların gizlenmesi, bir diğer yardıma başvurup hayatta kalabilmek için gerekli olan kaynakların hanede toplanabilmesinin bir gerekliliğidir. Yerli katılımcılar, aldıkları yardımları bildirmemelerinin oldukça güç olduğunu belirtmiştir. Eğer 'kaymakamlık yardımı', 'belediye yardımı', 'yaşlılık aylığı', 'engelli bakım parası' gibi bir destek kendilerine veriliyorsa ya da hanede sigortalı bir çalışan veya emekli bir kişi varsa, bu durumdan derneklerin, vakıfların ve diğer resmî kurumların Türkiye Cumhuriyeti kimlik numaraları aracılığı ile haberdar olduklarından bahsedildi.

Göçmen katılımcıların tümü, yardım aramanın, zorunlu göç ile birlikte hayatlarına giren yeni bir unsur olduğunu belirtmiştir. Göçmen katılımcılar, Suriye'de sosyal yardıma ihtiyaç duymadıklarını ve maddi koşullarından memnun oldukları bir hayat yaşadıklarını anlatmaktaydı. Bu nedenle bu kişiler için yardıma nasıl ulaşılabileceğinin "keşfedilmesi" zamana yayılan bir süreç olarak tasvir edildi. Bu sürecin uzunluğunun, göçmenin Türkçe bilip bilmemesi, ilişki ağlarının gücü ve yaygınlığı ile farklılaştığı görülmüştür. İlk gelen göçmenlerin öncelikle nereden ve nasıl yardım alacaklarını bilmedikleri, bir süre bocaladıkları ve daha sonra, öncelikle kurumsal kanallarla dağıtılan yardımlara erişim için gereken prosedürleri zamanla öğrendikleri anlaşılmıştır. Daha önce Türkiye'ye göçen akrabaların ve aile bireylerinin olduğu durumlarda ise sosyal yardıma ulaşmada gereken bilgi, bir önceki dönemde gelenler tarafından sağlanmakta ve bu durum, yeni gelen göçmen haneler için yardım

bulma sürecini kolaylaştırmaktadır. Şehrin farklı köşelerinde özellikle uluslararası yardım derneklerinin varlığıyla ve yerel yardım sağlayıcıların ekmek ve erzak dağıtmak gibi sosyal yardım faaliyetlerine girişmesiyle, göçmen yoksullar için şehir, yardım olanaklarının takip edildiği ve yeni fırsatlardan haberdar olmak için çaba harcanması gereken de bir mekândır.

Kamusal alan kullanımlarının Suriye’de iken kısıtlı olduğunu ve yalnız başlarına dışarıya çıkmalarının bile sorun olabildiğini anlatan göçmen kadın katılımcılar, bugün yardımlara “yazılmanın” ve onlara erişmenin temel aktörleri haline gelmiş durumda olmalarını kendileri de yadırgamaktaydı. Bir katılımcı kendileri için yeni olan ve alışmaya çalıştıkları bu durumu esprili bir dille şu şekilde açıklamıştır: “Suriyeli kadınlar neden zayıf kalıyor biliyor musun? Tüm gün yardım peşinde koşturuyoruz da ondan (gülüyor)” (Göçmen, Kadın, 30 yaş, Katılımcı 25).

Yoksul göçmen hanelerdeki erkeklerin ise daha önce alışıktıkları bu duruma değişen tepkileri olduğu gözlemlenmiştir. Birden çok aile şeklinde yaşanan hanelerde, haneden bir değil birkaç kadının birlikte ‘yardıma yazılmaya’ gitmesi, bir erkek çocuğun kadınlara eşlik etmesi gibi değişen stratejilerle, bu duruma çözüm bulunulmaya çalışılmaktadır. Fakat buna rağmen göçmen erkeklerin, hanenin kadınlarını yardım almaya göndermeye dirençlerini bir göçmen erkeğin gözünden şöyle dinliyoruz:

Bir yerden kart (yardım) vereceklerse bile bir hafta git gel, bilmem ne. Onun için çoğu vazgeçiyor bu işten. Çalışan adamın zaman yok zaten. Ben eşimi göndermem mesela, alışveriş için kart için gidip gelsin istemem. Ben kendim bir defa gittim, baktım çok kalabalık. Sordum ne olmuş yani, neden o kadar kalabalık, çoğu bilmiyor (gülmeler). Biz de sıraya girdik yani (gülüyor) (Göçmen, Erkek, 40 yaş, Katılımcı 36).

Sosyal yardıma ulaşma konusunda göçmenlerin kendi aralarında kurdukları ağların önemi, saha araştırmasında görülmüştür. Özellikle uluslararası finansmana sahip derneklerin sağladıkları yardımlar ve bunların yanında sundukları fırsatlardan (eğitimler, dil kursları ya da çocuklar ve kadınlar için etkinlikler gibi) yararlanma konusunda göçmenlerin sıkı ağlar kurduğu durumlar göze çarpmıştır. Göçmenlere yönelik faaliyetlerin ve yardımların bilgisi, bu ağlar sayesinde diğer tanıklara da ulaşmaktadır. Fakat göçmen yoksulların sosyal sermayelerinin düşük olması durumunda, bu fırsatlardan haberdar olamadıkları da görülmüştür. Bu nedenle, yoksulların gündelik ilişkilerinin de hayatta kalmak için yararlanılan ve destek ağları oluşturmada önemli bir unsur olduğu anlaşılmıştır. Özellikle dernek ve organizasyonların kış aylarında artan soba, kıyafet, ayakkabı, bot, mont gibi mevsimsel ihtiyaçları karşılamaya çalışan dağıtımları sırasında ilk önce orada bulunup isim yazdırmak gerekmektedir. Bu nedenle komşudan, akrabadan ve tanıklardan bu fırsatların nerede olduğunu duymak önemli değişiklikler yaratır.

Hem yerli hem göçmen katılımcılar için özellikle yerel yardım sağlayıcılarla geliştirilen kişisel ilişkilerin önemi saha araştırmasında dikkat çekmiştir. Hatta aşevi/vakıf/derneğe fiziksel olarak yakın olmanın, bu yerlere yakın konutlarda yaşamının bile bir avantaj yaratabildiği görülmektedir. Evlerini bu nedenle bu tür vakıf ve derneklerin yakınında seçen göçmenlerle karşılaşmıştır¹⁵. Bu durum, bu derneklerin özellikle göçmenlerin kente tutunmalarında ne kadar çok fayda sağladığını göstermektedir.

¹⁵ Örnek olarak Katılımcı 26, eşinin kendisini terk etmesiyle çocukları ile finansal durumunun kötüleştiğini fakat bu süreçte yerel bir yardım derneğinin kendisine sağladığı destekle biraz olsun toparlanabildiğini aktarmıştır. Katılımcı 26’nın aktardıklarından, katılımcının derneğe yakın bir yerde ev tutmasıyla bu derneğin ona “sahip çıkan” bir pozisyona geldiği anlaşılmaktaydı. Evinin yakın olması sayesinde derneğe sık sık gelip gitmeye

Göçmen katılımcıların sosyal yardım süreçlerine dair anlattıkları, göçmenlerin yararlandıkları birtakım yardım ve desteklerin sistemli olmasına karşın bazılarının sistemsizliğini ortaya koymaktadır. Göçmenlerin en memnun oldukları sistem, ‘Kızılay parası’ ya da ‘Kızılay kartı’ olarak ifade ettikleri Yabancılara Yönelik Sosyal Uyum Yardım Programı’dır. Bu programdan diğer aldıkları yardımlara kıyasla daha fazla memnun olmalarının nedeni, bu desteğin kurallarının görece açık olması ve yardımın nakit olarak verilmesidir. Bu desteğin nakit olarak verilmesi nedeniyle göçmen hanelerin geçimlerini bu yardım üzerine kurdukları, birçok örnekte görülmüştür. Alınan bu yardımın hanedeki birçok eksiği kapattığını, işsizlik gibi durumlarda tek nakit kaynağı olduğunu ve hanelerinin ayakta durmasını temelde bu yardımın sağladığını anlatan katılımcı, bu yardımın önemini şu şekilde açıkladı: “Bizde bir söz var. ‘Küçük bir taş koca çömleği yerinde tutar’. ‘Kızılay parası’ bizim için öyledir” (Göçmen, Erkek, 35 yaş, Katılımcı 37).

Diğer yandan daha sistemsiz olarak dağıtılan ve kısa dönemler için ya da tek seferlik yapılan aynî yardımlara ‘yazılma’ göçmenler açısından da birçok sorun yaratmaktadır.

İşimi bırakıyorum. Çocuğumu bırakıyorum. Gördün, bir çocuğum küçük. Onu diğer çocuğa bırakıp gidiyorum. Yardıma yazılmaya koşuyorum. Eğer geç gidersem gittiğimde kalmadı diyecekler. Devlet aslında bunu istese düzenleyemez mi? (Göçmen, Kadın, 45 yaş, Katılımcı 31).

Beni işe alırken bir abi vardı. Baktım cüzdanı açarken beş altı tane yardım kartı gördüm, Kızılay, PTT, Uluslararası falan. Adam sormuş sen bu kartları nerden aldın diye. ‘Ben başvurduğum bana da çıkmış’ dedi. Hiçbir zaman kadere karşı çıkamayız, sistemli olsaydı alabilirdik. Ben gider başvururdum ama bu iş ben baktım sistemli bir iş değil, kısmetle alakalı. Kısmetim varsa zaten ben başvurmadan da çıkar. Millet birbirini öldürüyordu kart için (Göçmen, Erkek, 22 yaş, Katılımcı 33).

Hanenin olabildiğince çok yardıma ulaşmasını sağlama gayretlerinin yanında, alınan bazı aynî yardımların satılarak veya alınarak haneye giren nakitin arttırılmaya çalışıldığı da tespit edilmiştir. İleriki bölümde, saha araştırmasında ortaya çıkan, aynî yardımların alınma-satılma dinamikleri incelenmiştir.

Aynî yardımın alınıp-satılması

Gaziantep’te katılımcıların aktardığı nakit yaratma stratejileri arasında aynî olarak gelen yardımların bir kısmının alınıp-satılması bulunmaktadır, hanedeki masrafları azaltma stratejisinin bir parçası, aynî olarak aldıkları yardımı satan kişilerden bu ürünlerin piyasadan daha düşük fiyatlara alınmasıdır. Aynî yardımın alınıp satılmasına yol açan unsurlardan en önemlisi, yoksul hanelerin nakit ihtiyaçlarını karşılayamıyor olmalarıdır.

Kentte alınıp-satılan aynî yardımlar olarak dikkat çeken ürünlerin zeytin, peynir, makarna ve baklagil gibi gıdalar, kömür, sabun, deterjan ve kıyafet gibi ürünler olduğu katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Sıklıkla karşılaşılan bir diğer yol, yardım olarak alınan ekmeklerin kurutulup satılmasıdır. Ayrıca mevsimlik ihtiyaçlara yönelik olarak yardım sağlayıcıların dağıttığı soba gibi eşyaların da satılarak nakde çevrildiğinden bahsedilmiştir. Yardım olarak dağıtılan bu eşyaların ve gıdaların satılmasının, söz konusu eşyaların var olanları ile idare edilmesiyle ya da bu tür yardımların daha fazla alınarak ihtiyaç fazlasının satılmasıyla mümkün olduğu belirtilmiştir. Örnek olarak, o sırada evde kullanılmakta olan bir sobanın olması halinde bile, yardım olarak dağıtılan bir sobanın alınması ve bu sobanın satılması söz

başladığını ve zamanla kendisine daha da güvendiklerini anlatan bu katılımcı, ihtiyaç duyması halinde derneğin desteğini hızla alabildiğini ve derneğe yakın oturmanın önemli olduğunu anlatmıştır.

konusu olabilmektedir. Kentte en sıklıkla karşılaşılan yardım satma davranışının ekmek kurutup satmak olduğu ve bunu gıda paketi ve kömür satışının izlediği gözlemlenmiştir.

Katılımcılar, alabildiği kadar aynî yardım alma ve daha sonrasında bu ürün ve gıdaları piyasa fiyatının altında satmanın kentte sıklıkla rastlanan bir davranış olduğunu iddia etmekteydi. Her ne kadar göçmen katılımcılar, ailelerinin tüm nakit ihtiyacının karşılanmasının çok zor olduğunu ifade etse de nakit ihtiyacını kapatmak için aynî yardımı satma pratiklerine şiddetle karşı çıkmaktaydı. Fakat aynî yardım satmanın, kentte genellikle yoksul göçmenlerle ilişkilendirildiği, göçmenlerin kendi ifadelerinde yer almıştır. Kentte aynî yardım satmanın göçmenler arasında daha yaygın olduğunun belirtilmesinin önemli bir nedeni, göçmen hanelerin nakit ihtiyaçlarını karşılayamamaları fakat bir yandan da kendilerine aynî yardımın ulaşıyor olmasıdır.

Öte yandan, nakit ihtiyacının karşılanması için piyasa fiyatının altına satılan erzak ya da kömürlerin taliplerinin çoğunlukla yerli yoksullar olduğu hem yerli hem de göçmen katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Yerlilerin bir yandan bu duruma öfkelenirken diğer yandan kendi geçim stratejilerinin önemli bir parçası olan en ucuzu bulma davranışının bir uzantısı olarak bu ürünlere talip oldukları anlaşılmaktaydı.

Gıda yardımı alıyorlar ama gıda yardımı fazla olursa ne yapıyorlar. Götürüp satıyorlar. O da para ediyor herhalde, götürüyorlar. Mesela bir pirincin kilosu pahalı. Elli milyonsa diyor ki (yerliye) 20 milyona sat. Alıyorsun yani. 20 milyonsa bıraktıklarında biz alıyoruz yani. Yazık çünkü (Yerli, Kadın, 43 yaş, Katılımcı 3).

Halk yardım ediyor. Belediyeden de geliyor. Ramazan'da belediyeden geliyor. Ama fazla, heder olacak. Seneye tekrar verecekler. 8 torba makarna gelmiş. ... abla bir tanesini sana vereyim yer misin dedi. Dedim ver. Mesela bir tanesi 2 tanesini götürdü, gitti yukarıya sattı. Her torba 10 kilo. (Yerli, Kadın, 55 yaş, Katılımcı 2).

Valla Antep kış oldu. Daha nasıl olsun hani. Kömür bak, kömür gelir, Türklere satarlar, bulgur geliyor, Türklere satarlar. Simit¹⁶ gelir, ben geldim iki torba makarna aldım. Ben kendim (Yerli, Kadın, 66 yaş, Katılımcı 11).

Kısacası, aynî yardımların alınıp satılmasının, Gaziantep'te göçmenler ve yerliler arasında tartışmalı bir konu olduğu fakat yine de bu alma-verme pratiğinin kent yoksulları arasında gerçekleştiği anlaşılmıştır.

¹⁶ İnce bulgur

Bu bulgular sonucunda ortaya çıkan tablo ise aşağıdaki görselde özetlenmiştir.

Resim 1: Gaziantep'te yerli ve göçmen kent yoksullarının geliştirdikleri hane geçim stratejileri

Sonuç

Kent yoksullarının benzer şekilde geliştirdikleri stratejileri belirlemek mümkün olsa da haneler, kendi koşullarına ve topluluk özelliklerine özgü stratejilere başvurur. Bu çalışmada, Gaziantep'te Suriyeli göçmenlerin ve yerli kent yoksullarının bazı ortak stratejilere başvurdukları, öte yandan Suriyeli katılımcıların zorunlu göç deneyimleri, kültürel değerleri ve aile yapılarının özellikleri ile oluşan koşulları sonucunda farklı stratejileri de kullandıkları tespit edilmiştir. Bu bulgular, Gaziantep'teki kent yoksullarının homojen bir grup olmadığı, farklı kırılmalara ve stratejilere sahip olduklarına işaret etmektedir. Yerlilik ve göçmenlik; hukuki statü, resmi ve gönüllü kuruluşlardan alınan yardımlar ve emek piyasasında ulaşılabilen işler gibi hususları doğrudan şekillendirmekle birlikte, aile ve akrabalar arasındaki ilişkilerin ve kültürel unsurların farklılığından dolayı başvuru hane geçim stratejilerinin niteliğini ve yoğunluğunu da etkilemektedir.

Gaziantep'te yapılan bu araştırmada hane geçim stratejilerinin yerlilik ve göçmenlik unsurlardan nasıl etkilendiğine bakıldığında şu farklılıklar dikkati çekmektedir: Kadın emegine başvurmanın şekli ve yoğunluğu göçmen hanelerde yerli hanelere kıyasla farklılaşmaktadır. Bu farklılığın temel unsuru, göçmen hanelerde kadınların hane dışında çalışmasına karşı olan tutumdur. Bu tutuma rağmen karşılaşılan ekonomik zorluklar nedeniyle göçmen kadınların, tarım işçiliğinden ve en önemlisi parça başı işlerden gelir elde ettikleri ve bu geliri hane havuzuna aktardıkları görülmüştür. Saha çalışmasında hane geçim stratejileri konusunda farklılığı ile dikkat çeken bir başka unsur çocuk emeğinin yerli ve göçmen hanelerdeki kullanım yoğunluğudur; çocuk emeğinin kullanımına göçmen hanelerde daha fazla rastlanmıştır. Bunların yanında literatürde destek ağı oluşturmanın önemli bir unsuru olarak belirtilen kır ile bağları sürdürmenin, göçmen katılımcılar için zorunlu göçün yarattığı koşullar nedeniyle mümkün olmadığı, fakat yerli katılımcıların hanelerinde bu stratejiye hala sınırlı da olsa başvurulabildiği görülmüştür. Akraba

ve aile yardımına başvurmanın en yoğun biçimleri ise göçmen katılımcılar tarafından aktarılmıştır. Sosyal yardıma ulaşma ve aynı yardımın alınıp satılması pratiklerine dair yerli ve göçmen katılımcıların aktardıklarında da farklılıklar tespit edilmiştir. Son olarak göç edilerek fırsatların başka bir şehirde aranması şeklinde ortaya çıkan geçim stratejisine, yerli katılımcılar arasında rastlanmamıştır.

Gaziantep'te hem yerli hem de göçmen katılımcılarla yapılan görüşmeler sonucunda tespit edilen hane geçim stratejileri, hanelerin günlük idare etme döngülerini sürdürmelerini ve istisnai durumlarda acil ihtiyaçlar için kullanılmak üzere küçük miktarlarda birikimler yapmayı sağlasa da uzun dönemde hanelerin koşullarını dönüştürebilecek çözümler olarak görülebilecek nitelikte değildir. Yoksul hanelerin en sıklıkla başvurduğu hane geçim stratejisi olan kayıt dışı çalışma formları, dönüştürücü iyileştirmeler yapmayı mümkün kılacak ücret ve güvence koşullarını sağlamaktan uzaktır, aksine bir kırılma unsuru yaratmaktadır. Kadınların emek piyasasına katılma koşulları da sömürü düzeyi yüksek, düzensiz ve düşük ücretli işler olmaları nedeniyle kadınların kırılma noktalarını arttırmaktadır. Özellikle çocuk emeğine başvurulması, çocukların gelecek fırsatlarını etkilediği için yoksulluk döngüsünden çıkamamakla sonuçlanma ihtimalini beraberinde getirmektedir. Bu sebeplerden ötürü, her ne kadar yoksul haneleri ve bu hanelerdeki kişileri aktif özneler olarak ele alma eğilimimiz bulunsa da tespit ettiğimiz hane geçim stratejileri, dönüştürücü sosyal politikaların alternatifi olacak güçte değildir

Kaynakça

- Açıkalm, N. (2004). *A Sociological study of working urban poor in İstanbul and Gaziantep*. Yayınlanmamış doktora tezi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Açıkalm, N. (2008). Yoksulluk ve genç kuşakların toplumsal hareketlilik olanakları: İstanbul ve Gaziantep örnekleri. *Çalışma ve Toplum, Ekonomi ve Hukuk Dergisi*, 2(17), 131-154.
- Adaman, F. ve Keyder, Ç. (2006). *Türkiye'de büyük kentlerin gecekondulu ve çöküntü mahallelerinde yaşanan yoksulluk ve sosyal dışlanma* (Avrupa Komisyonu Çalışma, Sosyal İşler ve Fırsat Eşitliği Dairesi Raporu). Erişim tarihi: 26.09.2018, http://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/2006/study_turkey_tr.pdf
- Akalin, G. ve Kesikoğlu, F. (2007). Türkiye'de kayıtdışı ekonomi ve büyüme ilişkisi. *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), 71-87.
- Amis, P. (1995). Making sense of urban poverty. *Environment and Urbanization*, 7(1), 145-158.
- Ayata, A. (1991). Gecekondularda kimlik sorunu, dayanışma örüntüleri ve hemşehrilik. *Toplum ve Bilim*, 51/52, 89-101.
- Bora, A. (2011). Kadınlar ve hane: "Olmayanın nesini idare edeceksin?". N. Erdoğan (Ed.), *Yoksulluk halleri: Türkiye'de kent yoksulluğunun toplumsal görünüşleri* (ss. 97-132). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boratav, K. (1991). *1980'li yıllarda Türkiye'de sosyal sınıflar ve bölüşüm*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Chambers, R. (2006). Special issue on "Vulnerability: How the poor cope" Editorial introduction. *IDS Bulletin*, 37(4), 33-40.
- Crisp, J., Morris, T., ve Refstie, H. (2012). Displacement in urban areas: New challenges, new partnerships. *Disasters*, 36, 23-42.
- Çetintaş, H. ve Vergil, H. (2003). Türkiye'de kayıtdışı ekonominin tahmini. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4(1), 15-30.
- Çınar, E. M. (1994). Unskilled urban migrant women and disguised employment: Home-Working women in İstanbul. *World Development*, 22(3), 369-380.
- Darling, J. (2017). Forced migration and the city: Irregularity, informality, and the politics of presence. *Progress in Human Geography*, 41(2), 178-198.

- De Haan, A. ve Yaqub, S. (2008). Migration and poverty: Linkages, knowledge gaps and policy implications. K. Hujo and N. Piper (Ed.), *South-South Migration: Implications for Social Policy and Development* (ss. 190-219). London: Palgrave Macmillan.
- Dedeoğlu, S. (2000). Toplumsal cinsiyet rolleri açısından Türkiye’de aile ve kadın emeği. *Toplum ve Bilim*, 86, 139-170.
- Del Carpio, X. V. ve Wagner, M. (2015). *The Impact of Syrians refugees on the Turkish labor market* (Policy Research Working Paper No. 7402). Washington D.C.: World Bank Group.
- Ekinci, Y. (2015). “Misafirlik dediğin  gün olur”: Suriyeli sığınmacılar ve sosyal dışlanma. *Birikim Dergisi*, 311, 48-54.
- Erdoğan, M. M. (2015). *Türkiye’deki Suriyeliler: Toplumsal kabul ve uyum*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ersoy, M. (2006). Dört ilde karşılaştırmalı yoksulluk değerlendirmesi. E. Tuncer ve H. Yurtseven (Ed.), *Yoksulluk (Yoksulluk Sempozyumu)* (ss. 13-30). Ankara: Sosyal Demokrasi Derneği Yayınları.
- Ertaş, N. (2000). Kentsel geçim stratejilerinde kadının rolü. M. Ersoy ve T. şengül (Ed.), *Kentsel yoksulluk ve geçinme stratejileri: Ankara rneği* (ss. 112- 160). Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Gonzalez de la Rocha, M. (1994). *The Resources of ooverty: Women and survival in a Mexican City*. Oxford and Cambridge, MA: Blackwell.
- Gonzalez de la Rocha, M. (2001). From the resources of poverty to the poverty of resources? The Erosion of a survival model. *Latin American Perspectives*, 28(4), 72-100.
- Gonzalez de la Rocha, M. (2007). The Construction of the myth of survival. *Development and Change*, 38(1), 45-66.
- Graebner, M. E., Martin, J. A., ve Roundy, P. T. (2012). Qualitative data: Cooking without a recipe. *Strategic Organization*, 10(3), 276-284.
- Gültekin, N. M., Giritğlu, ., Karadaş, Y., Soyudoğan, M., Kuzu, L. ř., Gülhan, S. T., Doğanoğlu, M., Utanır, A., Aslan, ., ve ncetahtacı, N. (2018). *Gaziantep’teki Suriyeliler: Uyum, beklentiler, zorluklar*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Yayınları.
- Gün, S. (2017). *ocuk: Işçi, yoksul, göçmen; iktisadi ve politik bir analiz*. İstanbul: Notabene.
- Güneş, F. (2009). Kentsel yoksulluk/dışlanma (m), güç ve istihdam: Eskişehir’de belediyeden yardım alan haneler. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(18), 449-471.
- Güneş, F. (2010). Yoksullukla başa çıkma stratejileri, “kaynakların yoksulluğu” ve kadın emeği. *Folklor/Edebiyat*, 64, 33-64.
- ncetahtacı, N. (2020). Gaziantep’teki Suriyeli ailelerin baş etme stratejileri. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 499- 525.
- Kahraman, F. ve Sallan Gül, S. (2015). Türkiye’de ocuk yoksulluğu: Gaziantep zerine bir araştırma. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 339-366.
- Kalaycıoğlu, S. ve Rittersberger-Tılıç, H. (2000). Intergenerational solidarity networks of instrumental and cultural transfers within migrant families in Turkey. *Ageing and Society*, 20(5), 523-542.
- Kalaycıoğlu, S. ve Rittersberger-Tılıç, H. (2002). Yapısal uyum programlarıyla ortaya çıkan yoksullukla başetme stratejileri. A. Alpay Dikmen (Ed.), *Kentleşme, G ve Yoksulluk* (ss. 197-246). Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Kalaycıoğlu, S. (2006). Yoksullukla başetme stratejileri ve yoksulluğa etkisi. E. Tuncer ve H. Yurtseven (Ed.), *Yoksulluk (Yoksulluk Sempozyumu)* (ss. 81-96). Ankara: Sosyal Demokrasi Derneği Yayınları.
- Kalaycıoğlu, S. ve Rittersberger-Tılıç, H. (2012). Enformel sektörde yapılanan bir iş biçimi olan ev işçiliğinde değişen dinamikler. *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*

- (MSG), 12(44), 10-15.
- Kasarda, J. D. ve Crenshaw, E. M. (1991). Third world urbanization: Dimensions, theories, and determinants. *Annual Review of Sociology*, 17(1), 467-501.
- Kıray, M. (1972). Gecekondu: Az gelişmiş ülkelerde hızla topraktan kopma ve kentle bütünleşememe. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 27(03). 90-104.
- Körükmez, L. (2008). Kent yoksulluğu ile mücadelede kadınların geliştirdikleri stratejiler ve toplumsal cinsiyet rolleri. N. Oktik (Ed.), *Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları* (ss. 207-244). İzmir: Yakın Kitapevi.
- Latapi, A. E., ve Gonzalez de la Rocha, M. (1995). Crisis, restructuring and urban poverty in Mexico. *Environment and Urbanization*, 7(1), 57- 76.
- Lordoğlu, K. ve Aslan, M. (2016). En fazla Suriyeli göçmen alan beş kentin emek piyasalarında değişimi: 2011-2014. *Çalışma ve Toplum*, 49(2), 789-808.
- Martin, S., Schoenholtz, A. I., ve Fisher, D. (2005). The Impact of asylum on receiving countries. G. J. Borgas and J. Crisp (Ed.), *Poverty, international migration and asylum* (ss. 99-120). New York: Palgrave Macmillan.
- Meder, M. ve Şahin, H. (2012). The Socioeconomic effects of the 2008 crisis on different social classes in Turkey. U. Schuerkens (Ed.), *Socioeconomic outcomes of the global financial crisis: Theoretical discussion and empirical case studies* (ss. 113-133). New York, London: Routledge.
- Merriam, S. B. (2002). Introduction to qualitative research. S. B. Merriam (Ed.), *Qualitative research in practice: Examples for discussion and analysis* (ss. 3-17). San Francisco, CA: Wiley, John & Sons, Inc.
- Özbekmezci, Ş. ve Sahil, S. (2004). Mevsimlik tarım işçilerinin sosyal, ekonomik ve barınma sorunlarının analizi. *Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 19(3), 261-274.
- Roberts, B. (1994). Informal economy and family strategies. *International Journal of Urban and Regional Research*, 18(1), 6-23.
- Şahin, H. (2018). Yoksulluğun gündelik hayat üzerinden analiz edilmesinde anahtar bir kavram: Hayatta kalma stratejileri üzerine yapısal bir çalışma. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 133-153.
- Şen, M. (2011). Kökene dayalı dayanışma- yardımlaşma: “Zor iş”. N. Erdoğan (Ed.), *Yoksulluk halleri: Türkiye’de kent yoksulluğunun toplumsal görünümüleri* (ss. 249-292). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şenses, F. (2014). *Küreselleşmenin öteki yüzü: Yoksulluk*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şentürk, M. (2008). *Yoksulların yaşam stratejileri: Küçük Mustafa Paşa ve Balat örnekleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, İstanbul.
- Tekeli, İ. (2014). *Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm Yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı.
- Tor, H. (2010). Türkiye’de çocuk işçiliğinin boyutları. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 2(2), 25-42.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2016). *İllerde yaşam endeksi gösterge değerleri, 2015*. Erişim tarihi: 02.01.2021, <https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24561>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2020). *Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirine göre bölgesel yoksul sayıları ve yoksulluk oranları, 2018, 2019*. Erişim tarihi: 02.01.2021, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-Bolgesel-Sonuclari-2019-33821>
- Uçar, C. (2020). Gaziantep parça başı emek piyasasının Suriyeli kadınları: Emek, zorunlu göç ve şiddet. K. Biehl ve D. Danış (Ed.), *Toplumsal cinsiyet perspektifinden*

-
- Türkiye’de göç araştırmaları* (ss. 38-55). İstanbul: Sabancı Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Mükemmeliyet Merkezi (SU Gender) ve Göç Araştırmaları Derneği (GAR).
- Yıldırak, N., Gülçubuk, B., Gün S., Olhan E., ve Kılıç M. (2003). *Türkiye’de gezici ve geçici kadın tarım işçilerinin çalışma ve yaşam koşulları ve sorunları*. Ankara: Tarım-İş Sendikası Yayınları.
- Yüksel, A. S. (2011). Bir şehir efsanesi, göç ve değişen Antep. M. N. Gültekin (Ed.), *Ta ezelden taşkındır Antep* (ss. 371-392). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wilson, K. ve Krystalli, R. (2017). *The Financial journeys of refugees: Evidence from Greece, Jordan and Turkey.*, Boston: Tufts University, The Henry J. Leir Institute for Human Security at The Fletcher School of Law and Diplomacy.
- World Bank. (1990). *The 1980’s: Shocks, responses, and the poor* (The Development Report, Chapter 7). Washington, D.C.: World Bank.
-